Национальная библиотека
Республики Тыва
им.А.С Пушкина

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

№ 103 (16263) •2000 чылдың сентябрь 16, суббота • Ат салган шагы 21.00 Садар өртээ 3 рубль.

В. И. МАТВИЕНКО ТЫВАГА ЧОРААШ...

СҮТТҮГ ШАЙНЫ ААРТАП ОРА...

Россия Федерациязының Чазааның Даргазының оралакчызы В. И. Матвиенко баштаан даргалар Тывага ажыл-агыйжы чорук-херээниң ийиги хунүнде Каа-Хем кожуунуң Суг-Бажы деп черниң Сайыр-Аксында мал ажыл-агыйлыг араттар Кудус-оол биле Зоя Ооржактарның өөнге кирип, малчыннарның ажыл, амыдыралы-биле танышкан.

Кудус-оол биле Зоя Ооржактарның өө таваар оожум чалгыларга өпейлеткен Каа-Хемниң эриинде, бизир-бизир хаяларлыг даглар эдээнде кижи магадап ханмас бойдус чурумалдыг черде тиккен болду. Школа дооскан соонда-ла мал-биле халбактанчып, ыяк малчыннар бооп ажылдап эгелээн өг-бүле. Таңдының Межегей база Каа-Хем кожуунуң "Советтиг Тыва" совхозтарында хой кадарып чораан. Үе-шатның аайы-биле 1998 чылдан бээр боттары хууда арат ажыл-агыйын тургузуп, ангор дүктүг шүкүлүн, хой, инек болгаш чылгы малды өстүрүп турар. Оларның коданында 280 шээр, 30 бода мал база 6 аът бар. Бо хире санныг малманны тудуп олурары дээрге тодуг-догаа, каас-шиник чуртталганын херечизи-дир. Ынчанмайын канчаар, "Инектиг кижи тодуг, хойлуг кижи каас" деп, тыва улустуң мерген үлегер домаа бар болгай. Хүнде-ле 12 саар инектеринден 60 литр сүттү саггаш, артыкшылдыын Кызыл хоорайның топ рынокунда садып-саарып, хоомай эвес орулганы ап турарлар. Оларның сүдүүн, оон үнген хойтпак, саржаанын шынары эки деп үвеп билир болгаш, четтикпейн манап турар доктаамал садып алыкчыларлыг. Аңаа бадыткал кылдыр өгнүң эзлери келген хүндүлүг аалчыларга чиң дег ак сүттүг шайын сунуп, чигирбооваэын делген хүндүлээннер. Аалчылар сүттүг шайны аартап, чаглыг эътти амзап, боова-боорзакты чооглап олура, тыва чемнер: далган, тараа, быштак, чумурда кутканхан дугайында сонуургап айтырбышаан, малчыннарның амыдыралы-биле дорт танышкан.

Бо-ла бүгү аъш-чемни боттары белеткеп, кылып турарын сонуургадып, рыноктуң негелдези-биле малбиле эдержип чурттап чоруурун өгнүн эзэи Зоя Чапайовна каксы чугаалады.

Россия Чазаандан келген хүндүлүг аалчы келген ажылхерээ-даа, харыылап турар адыры-даа ол болгаш, малчыннарның социал байдалын сонуургаарга, Зоя Чапайовна тыва кижиниң байы — ажытөлү 5 кижи дээрзин чугаалааш, оларның ийизи студентилер, бирээзи ажылдап турар, ийизи өөреникчилер дээрзин таныштырды. Малчын кижиниң амыдыралы көшкүн, кыш, чай, соок, изиг, өл-чаъс, дүне-хүндүс дивес аар-берге дээрзин Каа-Хем кожуун чагырыкчызы К. С. Долгар Валентина Ивановнага тайылбырлаарга, ол хире кадыг ажылды кылып чорааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнерге, оларның пенсиязын канчаар санап турарыл дээрзин удур айтырды. Хууда мал-маган тудуп турар араттар, черле хуу сайгарлыкчылар боттарының ап турар орулгазындан пенсия фондузунче чеже акшаны дадывыр кылдыр шилчидип турганыл, аңаа дүүшкен хемчээлдиг пенсияны алыр дээрзин чугаалааргa, улуг дарга ол черле ындыг болур ужурлуг, ынчалза-даа мооң мурнунда-даа күрүнеиң малын кадарып турган малчыннарның пенсиязын сонуургаарга, эң кудуку шалыңга деннеп санап турарын чугаалааргa, бо хире берге ажылды кылып чораан ишчилерге ындыг эвээш пенсия тыпсыры чөптүг эвес-тир дээш, ол дугайында өөренип көөрүн аазап, малчын кижиниң амыдыралынга хамаарышкан өске-даа айтырыгларны сонуургаан.

РФ-тиң Чазак Даргазының оралакчызы-биле федерацияның Саң-хөө яамызының сайыдының оралакчызы Е. Ф. Бушминин, Күш-ажыл болгаш социал-хөгжүлде яамызының сайыдының оралакчызы Г. Н. Карелова, Культура, кино яамызының сайыдының оралакчызы В. Н. Антонов, Өөредилге яамызының сайыдының бирги оралакчызы В. Н. Киселев, Кадык камгалал яамызының сайыдының оралакчызы О. В. Шарапова болгаш өске-даа харыысалгалыг ажылдакчыларны ТР-ниң Президентизи Ш. Д. Ооржак, ТР-ниң оралакчы президентизи А. А. Мельников, ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Ш. В. Кара-оол болгаш өскелер-даа үдеп чораан. Бедик аалчылар-биле Тыва Чазак кежигүннери боттарының ажыл-ишчи чоруун Тожу кожуунга уламчылаан.

Социал айтырыглар — эң-не аарышкылыг болгаш берге айтырыгларның бирээзи. Ынчангаш бо айтырыгны Россия Чазааның төлээзи В. И. Матвиенкодан чогумчалыг шиитпирлеп алыр деп бодаар болзувусса, үгле чедиишкиннерни эвес, амыдыралывыста үү четпейн, үүнү чадажып турар бис дээрзин көргүзүп, дыңнадып каары артык эвес деп бодаар мен. Ынчангаш улуг Дарга бо удаада Тывага келгеш, тыва чоннуң амыдырал-чуртталгазы, тоогүзү, культуразыбиле чоок таныжып, "Үүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс катап көргени дээре" дээри дег, көрген, билгенин демдеглеп ап, Россия Чазаанга чедип дыңнаткаш, түңнелди үндүрүп, ам-даа деткимче, дузаламчыны көргүзе бээр боор деп идеген каалыңар.

Айлаң МОНГУШ.

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ДОЛУ АЖЫГЛААР

Россия Федерациязының Чазааның Даргазының социал политика талазы-биле оралакчызы В. И. Матвиенко Тыва Республикага сентябрь 12-13 хүннеринде ажылчын албан чорук кылып чорааның түңнелдериңе хамаарышкан чөвүлел хуралды Чазак бажыңының хуралдаар залынга сентябрь 13-те эрттирген.

ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Ш. В. Кара-оол, Улуг Хуралының Даргазы Б. С. Шыырап, ТР-ниң оралакчызы президентизи А. А. Мельников, Сибирь Федералдыг округтуң Тыва Республикада кол Федералдыг инспектору Н. В. Холодов аңаа олурушкан. Ол ышкаш В. И. Матвиенко-биле кады келген РФ-тиң яамыларының сайыттарының оралакчылары, ТР-ниң Чазак Баштыңының оралакчылары, Чазак кежигүннери, Дээди Хуралдың депутаттары, социал адырның албан черлериниң удуртукчулары, кожууннарның, хоорайларның чагырга даргалары, журналистер болгаш оскелер-даа ооң ажылынга киришкен.

Тыва Республиканың Президентизи — Чазак Баштыңы Ш. Д. Ооржак республикада политиктиг байдалды, социал экономиктиг хөгжүлдени хуралдың киржикчилеринге таныштырган. Республикада политиктиг байдал чогумчалыг. Сөөлгү үш чылда үлетпүр бүдүрүлгелер ажылын экижиттен, ниити продукция бүдүрери чыл санында өзүп орар, бо чылдың төнчүзүнге чедир ону 6 хуу көвүдедири көрдүнген. Чурттакчы чон өзүлделиг. Кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демиселди күштелдиргениңден кызырлып турар. Экономиканы, социал адырны хөгжүдер хемчегларни Чазак ап турарын ол айыткан.

В. И. Матвиенко Тывага ажыл-албан кылып келген болүктүң кежигүннеринге — федералдыг яамыларның сайыттарының оралакчыларынга сөстү берген.

РФ-тиң Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызының сайыдының оралакчызы Г. Н. Карелова республиканың бо адырының албан черлериниң материалдыг баазазы чүгээрин, кадрлар-биле четчелеттингенин чугаалаан. Кызылдың хоочуннар бажыңында байдал чогумчалыг эвес. Ында тудугну кылыры-биле 2001 чылда акшаландырар болган. Республикада ажыл чоктарның саны хой. Оларны ажыл-биле хандырары-биле ажылдаар черлерни турғузарын эң чугулалап көрген.

Салым-чаяанныг уругларны өөредип-кижизиде-ринче, национал школаны хөгжүдериңче сагыш салганын, школаларның Россияның конкурстарынга идепкейлиг киржип турарын РФ-тиң Өөредилге яамызының сайыдының бирги оралакчызы А. Ф. Киселев чүве чугаалааш мактаан. Тыванын күрүне университеди турғустунгаш, үгле беш чыл болган, ажылчорудулгазы чогумчалыг, ында аспирантураны ажыткан. Четпестерге ол доктааган. Школаларның материал-техниктиг баазазы кошкак, өөреникчилериң саны хой, үш эзлчет-биле өөренип турар, немей школалар тудары негеттинип келген. Күрүне университединиң өөредилге корпузу чедишпес, ооң чаа тудуун дүргедедир. 2001-2002 чылдарда ол тудугга 8 миллион рубльди бээрин ол аазаан.

РФ-тиң Кадык камгалал яамызының сайыдының оралакчызы О. В. Шарапова сөс алгаш, республиканың эмнелге албан черлериниң ажыл-чорудулгазынга анализти берген. Эмнелгелер, ооң кадрлары багай эвес ажылдап турарын демдеглээн. Эмнелге албан черлериниң дериг-херекселдери чедишпезин барымдаалааш, чыл төнчүзүнге чедир рентген аппаратураларын, өске-даа техниканы чорудуп бээрин дыңнаткан. Иелериниң, чаштарның хораар чоруу хөй болуп артпышаан, ону эвээжедирибиле комплекстиг хемчеглерни алырын дугурушкан. "Иениң айыыл чок чоруу" программаны күүседир, уруглар эмнелгелериниң ажылын экижидер, мергежилдиг эмчи кадрларны белеткээр. Оон аңгыда халдавырлыг аарыглларга удур кандыг дээштиг хемчеглерни алырын ол тодаргай чугаалаан.

В. И. Матвиенко бо саналга немелде кийрген: "Туберкулез аарыгларын эмнээри-биле Тываже 6 миллион рубльди чоруткан. Ынчалзадаа байдал дүвүренчиг хевээр арткан, аарыгны доктаадып шыдаваан. Ол акша-копеекти канчаар чарыгдаанып?"

Культура албан черлериниң ажылынын байдалын, оларга кандыг дуза херегин РФ-тиң Культура яамызының сайыдының оралакчызы В. Н. Антонов таныштырган. Уран үүл школазының, А. Пушкин аттыг Национал библиотеканың ажылын мактаан. Чаа музейни тударынга, филармонияны септээринге, уран үүл школазынга хөгжүм херекселдери садып алырынга, В. Көк-оол аттыг театрга болгаш өске-даа хереглелдерге акша-копеек-биле дуза чедирер хемчеглерни алыр болган.

РФ-тиң Саң-хөө яамызының сайыдының оралакчызы Е. В. Бушмин республиканың саң-хөө ажыл-чорудулгазының ханы анализин берген. Тыва федералдыг бюджеттен 85 хуу дотация акшазын ап турар. Ынчангаш республика бюджединин орулгалыг кезээн көвүдедир дээш шудурүг ажылдаарыне кичээнгейни угландырган. Үндүрүг инспекциязы, үндүрүг полициязы кошкак ажылдап турарын демдеглээн. 2001 чылда Россия Тывага чеже хире акша дузазын чедирер деп турарынга ол доктааган. Үгле хоочуннарга, инвалидтерге 236 миллион рубльди бээр, ол улуг деткимче дээрзин айыткан.

В. И. Матвиенко Тывага ажылчын албан кылып чораанының түңнелдерин үндүрүп, чүве чугаалаан. Ийи чыл бурунгаар республикага социал байдал дыка чидиг турган, ону чайладып эдер дээш Ш. Д. Ооржак тодаргай хемчеглерни алган, федералдыг Чазактың талазындан дузаны чедирген. Мооң түңнелинде ол чүгээртээн. Ындыг-даа болза ам-даа шиитпирлээр ужурлуг ажылдар эвээш эвес, оларны тодарадыр, эдерде үүнү кылырын өөренип көөр, кандыг дуза, деткимче херегин көөр дээш келген бис деп, ол айыткан.

Республиканың бодунуң акшазы чедишпес болганындан федералдыг бюджеттен хөй дотацияны ап турар. Россияның Чазаа бо талазыбиле дузаны чедирер, деткиир. Мындыг болганда республика бодунуң бюджединиң орулгалыг кезии улгаттырар дээш шыңгыы ажылдаарын чугулага көрген. Үндүрүг чыылдазын көвүдедир курлавыр, аргалар бар, ону чедир ажыглаар. Үндүрүг полициязының ажыл-чорудулгазын экижидер. Ажыл чоктарга ажылдаар черлерни турғузар дээш дээштиг хемчеглерни алыр.

Тыванын үлетпүр бүдүрүлгелериниң 60 хире хуузу карылгалыг ажылдап турар, мындыг байдалда экономиканы хөгжүдери берге. Мооң чылдагаанныг ханы, бүгү талалыг анализтеп коорун, үүнү кылырын тодарадырын, ону күүседир дээш бүдүрүкчүлүг ажылдаарын сүмелээн. Капитал тудугнуң айтырыгларынга дарга база доктааган. Акша-копеек чедишпес үеде ону ыңай-бээр чарыгдап турары таарымча чогун, ону угаанныг, билдилиг чарыгдаарын саналдаан.

Тыва Республиканың экономиказын, социал адырын хөгжүдүп сайзырадырының курлавырлары, аргалары барын Валентина Ивановна демдеглээш, оларны чөптүг ажыглап, эки ажылдаары негеттинип келгенин чугаалаан. Оон аңгыда башкыларга, эмчилерге, культура ажылдакчыларынга шалыңны, уруглар пособиезин үзүктел чок бээринче, эм рыногунда байдалды чурумчударынче, ажыл чоктарны акшаландырарынче кичээнгейни угландырган.

Тыва Республиканың удуртулгазынга хамаарылгазы экизин, хүндүлээрин ол айыткаш, оларның дилеглерин хандырып келгенин, моон соңгаар-даа турғускан айтырыгларын чөптүг шиитпирлээр хемчеглерни алырын чыылганнарга дыңнаткан. Ылаңгыя 2001 чылдың бюджедин республиканың сонуургалынга дүүштүр кылырынга дузалап, деткиир болган. Оон ынай Валентина Ивановна ийи таланың доктаамал бир демниг кады ажылдажылгазын улам ханыладып калбартырынче кичээнгейни салган. Бир эвес идепкейлиг эки ажылдаар болза, федералдыг төптен дуза хой болур. Ынчан ажылиш чогумчалыг чоруур, ол республиканың дүрген бурунгаар хөгжүүрүнге дузалаар.

Тывага келгеш, хой үүлдерни көргеш, республиканын байдалын долузу-биле билип алганын В. И. Матвиенко чугаазынга демдеглээн. Социал адырда — өөредилгеде, кадык камгалалында, культурада болгаш өске-даа ооң албан черлериниде кончуг сонуургалдыг, тура-соруктуг кижилер ажылдап, бодунуң ажыл-херээ дээш аарып чоруурлар-дыр, олар сорулгазын тергиин эки медереп билирлер-дир, бо бүгү мени сорук киирип турар деп, дарга сеткил ханыышкын-биле чугаалаан. Тывалар ажык, хүндүлээчел, чаагай сеткилдиг, бергелерге торулбас кайгамчыктыг эки улустур. Бо дээрге республиканың үнелиг байлаа-дыр. Бо үнелиг байлак Тываның чечеттелиишкининге, хөгжүлдезинге төлептиг үлүүн киирер, бир демниг бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга бүзүрээр мен.

Тыва Республиканың Президентизинге, Чазаанга биске кичээнгейлиг болганы, улуг дузаны чедиргени дээш четтирдивис деп, Валентина Ивановна түңнелинде чугаалаан.

Бо човүлел хуралдың протоколунуң төлевилелин белеткээн, ында республикага кандыг деткимче, дуза чедиреринің хемчеглерин киирген, ону ам-даа эде ажылдап кылырын, немелделерни киирерин дугурушкан.

Россия Федерациязының Чазак Даргазының оралакчызы В. И. Матвиенконуң удурткан командазы бистиң республикага келгеш, хой үүлдерни кылып, деткимче, дузаны чедиргени дээш өөрүп четтиргенин Ш. Д. Ооржак илереткеш, оларның берген саналдарын, сүмелерин ажылхерек кырынга боттандырарының хемчеглерин алырын чугаалаан. Валентина Ивановнага, ооң командазының кежигүннеринге чедиишкинниг ажыл-ишти, кадыкшылды Президент күзээн

Ол-ла хүн В. И. Матвиенко Москваже ужуп чорупкан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

КОНСТИТУЦИЯ КОМИССИЯЗЫНЫҢ ХУРАЛЫ

Тыва Республиканың Конституция комиссиязының бирги хуралы дүүн Кызылга болуп эрткен. Ооң моон соңгаар ажылдаарының дугайында организастыг айтырыгларны аңаа чугаалашкан.

Санал-оналдар солушкан соонда хуралдың киржикчилери ТР-ниң Конституциязының чаа эдилгезиниң толевилелинің созуглелин бо чылдың сентябрь 29-ка чедир белеткээрин дугурушкан. Ооң соонда төлевилелди ТР-ниң Дээди Хуралынга чугаалажыры-биле киирери кордүнген. Толевилелди долузубиле кылгаш, бо чылдың октябрь 15-тен орай эвесте республика солуннарынга парлаар. ТР-ниң Конституциязының чаа эдилгезиниң толевилелин киирер референдумну кажан эрттирерин амгы күштүг хоойлужудулга езугаар ТР-ниң Дээди Хуралы тодарадыр. Бо хуралга референдумну бо чылдың декабрьның ийи дугаар он хонуунда эрттирер кылдыр дугуржуп чугаалашкан.

Бирги хуралга Конституция комиссиязының ажылчын бөлүктериниң составынга чамдык оскерилгелерни киирген. Амгы үеде Конституция комиссиязы 32 кежигүнден тургустунган. Ажылчын бөлүктерге 128 специалистерни хаара тудар. Конституция комиссиязын, ооң ажылчын бөлүктерин турғузарда, аңгы-аңгы күрүне эрге-чагырга органнарының төлээлери деп кирген турар принципти үндезинге алган. Конституция комиссиязында Дээди Хуралдың 7 депутады кирген, чаа толевилели-биле ажылга Дээди Хуралдың 30 депутадының 28-ин чалап киириштирер.

Хуралды ТР-ниң Конституция комиссиязының Даргазы, Президент Ш. Д. Ооржак башкарып эрттирген

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ АЖЫЛ-АЛБАНЫ

БАРААН — АКША — БАРААН

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак эрткен неделяның пятницада республикада биче бизнестиң төлээлери-биле ужурашкан. Шериг-оол Дизижиковичниң эге сөске демдеглээни болза, бо дээрге сайгарлыкчылар-биле бирги ужуражыышкын эвес. Моон соңгаар-даа бодунуң бизнезин ажыдып, бодунуң чаа ажыл-херээн эгелеп алыксап турарларга уткуштур базымнар кылдынар. Тус чер бот-башкарылгазының киржилгези-биле ужуражыышкыннар, семинарлар болур. Бөгүнгү ужуражыышкынның киржикчилери колдуунда бут кырында туруп келген. Олар дүжүмет бюрократияны, хой чыл дургузунда боттарының мээ-медерелинде сиңген психологтуг турушту ажып тиилээн. Садыг-харылзаштырыкчы уг-шиг бар-даа болза, республикада биче бизнестиң саарлыкчы күчүзү немежип орар. Ылаңгыя черже, суурже, бүдүрүлгеже чоок, продукцияны боду бүдүрүп турарларның үре-түңнели кескүлең. Чүге дээрге олар Бараан —Акша — Бараан деп классиктиг делегей принцивинге дүүштүр ажылдап турар.

Экономика сайыды С. Н. Сапова ужуражыышкынга биче бизнестиң талазы-биле байдалды дыңнаткан. Хууда өнчү-хөреңгилерлиглерниң аразында биче бизнес массалыы-биле чугула ужурдузалыг. Ол чорук үгле социал-экономикага эвес, республиканың политиктиг амыдыралынга салдарлыг. Эрткен чылдың сес айларында 454 биче бүдүрүлге хой ажылдарны кылган, 862 миллион рубльдин ачы-дузазын чедирген. Республиканың ниити иштики продукциязынга хамаарыштыр алырга, биче бизнестиң бүдүрген, ачыдуза чедирген хемчээли 56 хуу болу берген.

Рынок байдалдарында биче бизнес оскерлип турар хереглел болгаш негелделерге дүрген эп-тывыштын көргүскен. Оон бүдүрүлге программазы биче, ажылчын туруштары эвээш. Ынчангаш хөлчок чиик адак. Киирген капиталдан дивидентилер манаар саң-хөө албан-хүлээлгелери ук биче бүдүрүлгелерде чок. Олар акционер ниитилелдерге өре-шире-биле база бектетпээн. Ынчангаш биче бизнес рынок стратегиязынга эптии сугда балык дег. Биче бизнестиң акшаландырыышкын дөзү колдуунда банкыдан чээлилер эвес, а өг-бүленің акша-хөреңги шыгжамыры.

Биче бизнестиң ук таарымчалыг талаларын Авруцкий дээн чижектиг ажыл-агыйжы кижилер ажыглап турар: 48 аңгы янзылыг газ болгаш минералдыг суг садар ооң "Крис имидж" фирмазы чоокку үеде 5 литр хемчээлдиг аржаан кудуп садарын планнап турар. Ол амгы ужуражыышкынга инек-караа катка сава, доорбаш ыяш садыр хепмайыкты эккеп көргүскен. Шак ындыг доорбаштар-биле улуг хоорайларның тротуарларын шып турар. Кызылда Эки турачылар кудумчузун Кызылдың арбады кылдыр шып болурун Шериг-оол Дизижикович демдеглээн.

Республикада шак ындыг кижилер эвээш эвес. Европа төлевилел- майыктарындан чыдып калбас кончуг эки мебельди, чижээ, Валерий Люндуп бүдүрүп турар. Е. Сухоносов кол ажылы-биле чергелештир бедик шынарлыг майонезти кылып турар. Тус чернің чиг эди-биле И. Караоол эм-таң препараттарын бүдүрүп кылырынга шагда-ла мергежээн. Компьютер техника эптеп тургузар "Вариант" фирма техника септээрин организаставышаан, компьютерлерге ажылдап өөренириниң төвүн тургускан. "Экономика", "Тещин хлеб", "Виктория", "Довурзак", хууда хлеб быжырар черлер, аптекалар, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелери, пассажирлер аргыштырар биче автобүдүрүлгелер, национал хеп быжып даараар болгаш өске-даа фирмалар хой апарган.

Шупту чүве ала-чайгаар буде бербейн турары билдингир. Биче бүдүрүлгелериниң эзлери Президентиге дарый шиитпирлээр ужурлуг чидиг айтырыгларын үр-ле салгылаан. Ынчангаш ужуражыышкын көрдүнген шагынан оранчок узай хона берген. Кол үүл болза саарылга акшазының чедишпестээни. Биче бүдүрүлгелер болгаш хууда кижилер-биле банкыларның удур-дедир харылзаалары шала хирелиг. Бо ажылга делегейде бар эки дуржулганы шиңгээдири чугула болуп турар.

Тыва Республиканың Президентизи болгаш Чазаа биче бизнести деткиир талазыбиле ап чорудуп турар хемчеглерин Шериг-оол Дизижикович ужуражыышкынга чугаалаан. Бо талазы-биле программа бар, ону ажыглалга киирери арткан. Кол сорулга болза биче бизнести хогжүдеринге административтиг шаптыктаашкыннарны ажып эртери. Сайгарлыкчы чорукту деткииринің депшилгелиг саң-хөө технологиялары ажылдап кылдынган. Республиканың ниити чээли саң-хөө системазы-биле биче сайгарлыкчы чоруктуң чорудугларын шуудадыры көрдүнген. Ылаңгыя күрүне чагыгларын күүседиринге биче бүдүрүлгелерни хаара тудар. 2001 чылда биче бүдүрүлгелерни деткиир акша-хөреңги ийи катап өзер.

С. Ч. Сат үндүрүг кодекизинин ийиги кезээн ажыглалга киирериниң дугайында дыңнадыг кылган. Бо айтырыгга хамаарыштыр Президентиниң чугаалааны болза, бо дээрге биске херек чугула үүл. Ол дээрге кончуг берге эртем. Үндүрүг кодекизиниң ийиги кезээн өөренир болгаш неп-тередир талазы-биле доктаал хүлээп алыры негеттинип турар. Бүдүрген бир рубльдиң 80-90 көпееэн күрүнеже чорудары, арткан 10 шаа копеек-биле бүдүрүлгени хөгжүдери, ажыл төлевирин магадылаары канчап-даа болдунмас. Үндүрүг кодекизиниң ийиги кезээ ажыглалга кирерге, биче бизнеске хосшолээн байдал тургустунар. Биче бизнести хөгжүдеринге республиканың бойдус курлавыры эң таарымчалыг. Шаптыктыг үүл болза дүжүметсиг коруушкунну узуткан чок кылыры. Шаптыктап турарлар-биле шыңгыы ажылдаары, херек болза олар-биле чарлыры — эң чугула. Күрүне органнарынга улуг сеткилдиг дүжүметтерниң херээ шуут чок.

Шериг-оол Дизижиковичиниң демдеглээни болза, XXI век — бедик интеллектинин болгаш чаа технологиялардың үе-чадазы. Ылаңгыя Россия чурт-девискээр талазыбиле улуг курлавырлардыг, ооң иштинде бистиң Тыва. Кол-ла ажыл — күш-ажылдың толээзинде. Бүгү үүлдер оон хамааржыр, политикадан эвес.

Надежда ЭРГЕП.

ЭРТЕМДЕННЕР-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Сентябрь 14-те ТР-ниң Чазак бажыңының хуралдаар залынга Президент Ш. Д. Ооржак "Бижик – Тывага эртемниң тургустунганы болгаш сайзыралы" деп делегей чергелиг конференцияга киржип келген эртемденнер-биле ужурашкан.

Аңаа Россияның эртемнер академиязының ниити генетика институдунуң директорунуң оралакчызы, профессор, биология эртемнериниң доктору И. А. Захаров Президентиге улуг конференцияны эрттиреринге дузалажып, эртемнерни деткип турарынга өөрүп четтиргенин илереткен. Оон аңгыда Тыва чон бүгү талазы-биле солун, эртебурунгу үеден бээр туруп келген чон-дур дээрзин демдеглеп чугаалаан.

Моол Республикадан келген филология эртемнериниң кандидады Х. Цедев Президентиге база тыва чонга четтиргенин илередип, хүндүткел-биле ак-көк кадакты тудускан.

Филология эртемнериниң кандидады, Россияның эртемнер академиязының дыл эртеминиң институдунуң улуг эртем ажылдакчызы И. В. Кормушин республиканың сайзыралын сонуургал-биле хайгаарап турарын, Президентиге ооң чымыштыг ажылижинге чедиишкинни күзээн.

Ук хуралга өске-даа эртемденнер конференция үезинде кылган ажылының түңнелин чугаалажып, санал-оналын үлешкеннер.

Гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң директору В. Д. Март-оол эртемденнерниң аразында болган "тогерик столдуң" түңнелин чугаалап, бедик деңнелдиг конференцияның ажыктыын, моон соңгаар арга-дуржулга солчуп, кады ажылдаары-биле регионнар аразынга эртемөөредиглиг топ ажыдарының чугулазын демдеглээн.

Президент Ш. Д. Ооржак чалаттырган эртемденнерге, конференцияны организастаан университеттиң тыва дыл болгаш литература кафедразының башкыларынга байыр чедирип, четтиргенин илереткен. Салдынган айтырыгларны, саналдарны Чазак деңнелинге өөренип көөрүн чугаалаан. Гуманитарлыг эртемни республикага моондаа соңгаар улам сайзырадырын, республикада бо талазы-биле эртемденнериң хөйүнге өөрүп турарын, ынчалза-даа Тываның эртемденнериниң кичээнгейин экономика, көдээ ажылагыйже база угландырары чугула дээрзин айыткан.

Сентябрь 14-те Тыва бижиктиң 70 чылынга тураскааткан делегей чергелиг конференция ажылын дооскан.

Алдынай САЯ.

Тыва Республиканың Президентизиниң "2000 чылдың сентябрь 8-те "Тыва Республиканың Конституция комиссиязының дугайында" Чарлыынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың Конституциязының чаа эдилгезинин толевилелин чедир ажылдап кылыр талазы-биле Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының, организацияларының болгаш албан черлериниң дугурушкан хөделиишкиннерин хандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Конституциязының 69 үүлүнүң 3 кезээн, 73 үүлүнүң 3 кезээн удуртулга болдургаш, **доктаадырым болза:**

Тыва Республиканың Президентизиниң "Тыва Республиканың Конституция комиссиязының дугайында" 2000 чылдың сентябрь 8-те Чарлыынга дараазында өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер:

1. Тыва Республиканың Президентизинин "2000 чылдың сентябрь 8-те № 752 Чарлыының пунктузунда "25" деп чурагайны "32" деп чурагай-биле солуур.

2. Тыва Республиканың Президентизинин 2000 чылдың сентябрь 8-те Чарлыы-биле бадылааны Тыва Республиканың Конституция комиссиязының составынга дараазында кижилерни киирер:

Күжүгет Н. Ч. — Тыва Республиканың Дээди судунуң даргазы (чопшээрежилге езугаар).

Мельников А. А. — Тыва Республиканың оралакчы-президентизи

Ооржак Э. Х. — Тыва Республиканың Чазак Аппарадының удуртукчузу

Оюн В. Ш. — Чазак Баштыңының оралакчызы

Товарищтай И. Н. — Чазак Баштыңының оралакчызы

Ушкалов В. А. — Тыва Республиканың Дээди Хуралының Даргазының оралакчызы (чопшээрежилге езугаар)

Яндай-оол В. Б. — Тыва Республиканың Президентизинин Администрация удуртукчузу

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

№ 756 2000 чылдың сентябрь 15.

Даарта — Арга-арыг ажылдакчыларының хүну

ОЛ КАЖАН-ДАА ЭЭ ЧОК АРТПАС

Тыва Республиканың девискээри чер кырында экология талазыбиле эң-не арыг дээн черлерге хамааржыр. Ол бир талазында, делегей океанындан ырак турарындан онзаланып турар. Республиканың Барыын чүктен Чөөн чүкче талазы 700 км, Мурнуу чүктен Соңгу чүк талазынче эң-не калбак чери 380-400 км. Республиканың девискээри 170 муң дөрбелчин километр, ол девискээрниң 64 хуузун арга-арыг ээлеп чыдар. Тыва Республиканың девискээринде амур парын санаваска, тайга аңнарының шупту хевири бар. Үнелиг кештерден эгелээш, эм оттар, кат-чимис-биле Сибирь девискээринде кайгамчык байлак булуңнарның бирээзи. Бисти долгандыр турар төрээн бойдузувуска чоргаарланыр ужурлуг бис. Ону карак огу дег камгалаары — хамааты хүлээлгевис.

Тывага арга-арыгны күрүне деңнелдиг камгалаары 1946 чылда эгелээн. Ол сорулга-биле областың арга-арыг ажыл-агый эргелери тургустунган. Район бүрүзүнге лестничестволарны тургузуп, кадрларны тус черге өөредип, хой-ле ажылдарны кылып чоруткан. 1946 чылда областың арга-арыг ажыл-агый эргелелин Ширап Оюн удуртуп эгелээн, ооң удуртулгазынга 16 лестничество хамааржып турган. Ооң соонда Иосиф Аткнин болгаш оске-даа эштер ажылдаан. Республиканың арга-арыг ажыл-агыйын чаартып тургузарынга толептиг үлүг-хуузун А. Гаков киирген. Ооң өөредип каан хой санныг өөреникчилери республиканың булун бүрүзүнде бар. Арга-арыгны камгалаарынга олар толептиг үлүг-хуузун киирип чорууру өөрүнчүг. 1960 чылдарның эгезинде Красноярскының арга-арыг институдун дооскан баштайгы дээди эртемниг тыва специалистер Дарма Доржу, Кара-кыс Салчак республиканың арга-арыг ажыл-агыйынга толептиг үлүг-хуузун киргеннер. Дарма Доржу Эрзин, Тес-Хем кожуннарның арга-арыг ажыл-агыйын үр чылдарда директорлап, үреттүнелдиг ажылдаан. Ам бистиң эргелелде болгаш арга-арыг ажыл-агыйларның удуртулгазында дооскан дээди эртемниг тыва кадрлар ковудээн.

Ажыл-агыйны рынок экономиказынга дүүштүр удуртурунга чаа арга-хевирлерни ажыглап, ажылдап чоруур кадрлар бисте костүп келген. Оларга Тожунуң, Туранның, Тес-Хемниң арга-арыг ажыл-агыйлары (директорлары Ю. Матвеев, В. Шлейбин, А. Бегзи) олар хамааржыр. Ниитизи-биле республиканың арга-арыг ажыл-агыйларында 800 ажыг ажылчын бар. Оларның аразында үр чылдарда ак сеткилдиг ажылдап келген хоочуннар адын адавастың аргазы чок, олар бо-дур: Владимир Шлейбин, Юрий Кривцов, Идимчап Каганович, Виктор Лебедев болгаш оскелер-даа. Тыва улустуң "Мурнай үнген кулакты соңнай үнген мыйыс ажар" дээр болгай, хоочуннардан аныяктар Юрий Матвеев, Геннадий Тараков, Алексей Горбунов, Сергей Спирин дудак чок ажылдап чорууру демдеглексенчиг. Кол-ла чүве — ажылга корум-чурум. Бо талазы-биле бистиң эргелелдиң талазындан тодаргай хемчеглерни ап турар бис. Сөөлгү чылдарда улуг корум-чурум хажыдыышкыннары болбаан, коллективтиң бир демниг ажылы бисти багай эвес көргүзүглерге чедирген. 1980-2000 чылларда арга-арыг ажыл-агый ажылдакчылары 61 млн. ыяштарны тарып олурткан, бир арга-арыг даамалынга 53 муң ыяш онааттынып турар. Бистиң кол сорулгавыс — арга-арыгны чүгле камгалаар эвес, ооң озулдезинче кол кичээнгейни салып келдивис. Каа-Хемниң, Шагаан-Арыгның болгаш Балгазынның арга-арыг ажыл-агыйларында чаш өзүмнер остүрер тускай питомниктер бар. Орта остүрген өзүмнерни республиканың шупту кожуннарынга олуртуп тарып турар. Бо талазыбиле Туранның арга-арыг ажыл-агыйының директору В. Шлейбиниң дуржулгазы өскелерге үлегерлиг.

Бис чүгле боттарывыска чаш өзүмнерни белеткеп турар эвес, 170 тонна янзы-бүрү ыяштарның үрезинин чыып белеткээш, Россияның-оске девискээрлеринче чорудуп бердивис. Тываның ыяжы Россияның булун бүрүзүнде үнүп турар деп хөөрем чок чугаалап болур. Тываның ыяжының үнези дыка улуг. Ону эртемденнер шагда-ла тодараткан. Эң-не үнелиг ыяшка Тываның дыды хамааржыр. Бистиң дыдывыс Хакасияның, Красноярск крайның дыдындан дыка ылгалдыг. Даштыкылар безин бистиң дыдывысты кайгап турар. Сөөлгү 2-3 чылдарда бистиң ажылгал ыяжывыска хереглел ковудээн. Немецтер болгаш швейцарлар сонуургап эгелээн. Оларның талазындан ыяштың баштайгы болбаазырадылгазын кылыр бүдүрүлгени ажыдарын саналдап киирип эгеледилер. Бистиң талавыстан оларга деткимче бээрден башка, кандыг-даа айтырыг турбас ужурлуг. Ажыы-биле чугаалаарга, бистиң арга-арыывыста ажыглаттынмайн турар байлак кайы ковей.

Бо чылдың июль 11-14-түн хүннеринде Чагытайга **"Тус черниң чурттакчылары болгаш ажыглал эвес ыяштарның күрлавырлары — иштики сайзыралывыстың үндезини"** деп делегей чергелиг семинар болуп эткен. Семинарның ажылынга Сибирьниң болгаш Ыраккы Чоон чүктүң 37 девискээриниң толээлери киришкен. Нидерландының толээзи Йенне де Бириниң, Россияның черлик бойдус камгалал фондузунуң толээлериниң семинарга келгени солун.

Семинарны ажыглал эвес ыяштарны ажыглаар талазыбиле Сибирь ассоциациязы болгаш Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агый талазы-биле девискээр эргелели организастап эрттирген. Ооң кол деткикчизи Нидерландының толээзи дээрги Йенне де Бир болгаш оскелер-даа чүве. Ниитизи-биле семинарга 16 эртем-шинчилел илеткелдерин сайгарып чугаалашкан. Мында кол чүве чүл дээрге, бо семинарны бистиң республиканың девискээринге эрттиргени таварылга эвес. Бистиң Тываның бойдузу, ооң арга-арыы Сибирьниң оске девискээрлеринге көөрде, эки камгалаттынган, чамдык черлерде черлик бойдус хевээр туруп турары эртемденнерни сонуургадып турар. Бо талазы-биле арга-арыг ажылдакчыларының киирип турар үлүг-хуузу толептиг. Бисте хой-ле арга-арыг даамалдары ажылдап турар деп, ындыг айтырыгны чамдык удуртукчулар безин сала бээр. Шыныбиле чугаалаарга, бистиң ажылдакчыларывыс боттарынга даандырган девискээрни эргип, хынап күш четпейн турар. Тываның девискээринде кижи буду бастынмаан черлер безин бар. Ынчангаш делегей чергелиг семинарның бистиң республиканың девискээринге эрттиргени таварылга эвес. Семинар эртип турар үеде хаглыг "Бойдус" акционер ниитилелдиң бүдүрген продукциязының делгелгезин организастаан.

Бистиң Арга-арыг ажыл-агыйы талазы-биле девискээр эргелели берге үени чурттап эртип турар. Ынчалза-да бо чылын РФ-тиң Президентизи В. В. Путинниң "Арга-арыг ажыл-агыйының кызыылдазының дугайында" доктаалы бисти элээн дүвүредип турар. Моон мурнунда арга-арыг ажыл-агыйын долузубиле күрүне акшаландырып турган болгай. Ону кым-даа утпаан. Кажан чурт ханы экономиктиг кризиске таварышкан соонда, акшаландырыышкын айтырыы чылдан чылче бергедеп кел чыдар. Машина-техника болгаш оске-даа дериг-херекте эргижирээн. Сөөлгү 2-3 чылдарда арга-арыг ажыл-агыйларынга көрдүнген акшаландырыышкынның 40 хуузун федералдыг бюджеттен акшаландырып турар, 60 хуузун боттары ажылдап алыры көрдүнүп турар. Чурт рынок экономиказынче кирген болганда "эккел" деп олурбайн, акшаны ажылдап ооренир ужурлуг бис. Ол биске болдуна бээр айтырыг. Бистиң холувуста ыяш, катчимис, эм оттар, тоорук дээш, үүү чок дээр. Рынок экономиказынга дүүштүр чурттап ооренир ужурлуг бис. В. В. Путинниң доктаалының кол утказы акшаны ажылдап ап оорен деп турары ол-дур. Ниити республиканың арга-арыг ажылдакчыларынга 20 хуу кызылда болур. Бир эвес бай арга-арыг ажыл-агыйлары болза каш-даа ажылчыннарны тудуп болгайла. Хандырып-ла шыдаар болза аан. Черле ынчаш сөөлгү үеде арга-арыг ажыл-агыйларын рынок экономиказынга дүүштүр ажылдаары негеттинип келген.

Бистиң ажылывыста бир нарын айтырыг — арга-арыг өрттери. Ол чылдың-на эвээжевейн турар. Өрттүң болуп турар кол чылдагааны — кодээге-даа, хоорайларга-даа турган дыка хой бүдүрүлгелерниң буурап дүшкени. Ооң түннелинде ажыл чок кижилер ковудээн. Ооң уржуундан тайгада олча-ажык харап аңнап, балыктап чоруур кижилер ковудээн. Оларның от-биле оваарымча чок болганындан арга-арыг өрттери ооскүп үнүп турар. Эрткен чылын 237 өрттер болган, бо чылын 201, ниити чедирген когаралының түңү 1463,8 муң рубль. Эң-не хой өрттер Чоон-Хемчик, Каа-Хем, Тес-Хем кожуннарның девискээринге болган.

Ye чеже-даа берге болза, арга-арыгны камгалаары — ыдыктыг хүлээлгевис. Берге үеде бистиң ажылывыска ТР-ниң Чазаа дузалажып, тодаргай сорулгаларны салып турар. Бо чылын чүгле бистиң арга-арыг ажыл-агыйынга эвес, бүгү Россияның деңнелинге улуг оскерилгелер болур. ТР-ниң Арга-арыг ажыл-агыйының девискээр эргелелин болгаш Долгандыр хүрээлелди камгалаар талазыбиле күрүне комитедин эде организастаары көрдүнүп турар. Ону канчаар эде тургузарын амыдырал боду көргүзе бээр. Ынчалза-даа чер кырында амыдыралдың үндезини — арга-арыг кажан-даа ээ чок артпас дээрзин утпас ужурлуг бис.

Арга-арыг даамалы дээрге — тайганың ээзи. Силерниң чымыштыг ажылыңарны бис үнелеп хүндүлеп чоруур бис. Толептиг ажылынар-биле чоннуң хүндүлелин чедип алыры — силериң кол хүлээлгеңер. Арга-арыг ажылдакчыларының профессионал байырлалын таварыштыр силерге күш-ажылчы чедишкинни, кан кадыкшылды, аас-кежикти, ог-бүленгерге буянныг кежик-чолду күзедим.

Сергей САПЕЛКИН,
ТР-ниң Арга-арыг ажыл-агыйының девискээр эргелелиниң кол лесничийи.

Бис чүгле боттарывыска чаш өзүмнерни белеткеп турар эвес, 170 тонна янзы-бүрү ыяштарның үрезинин чыып белеткээш, Россияның өске девискээрлеринче чорудуп бердивис. Тываның ыяжы Россияның булун бүрүзүнде үнүп турар деп хөөрем чок чугаалап болур. Тываның ыяжының үнези дыка улуг. Ону эртемденнер шагда-ла тодараткан. Эң-не үнелиг ыяшка Тываның дыды хамааржыр.

Тыва Республиканың Конституция комиссиязының ажылчын бөлүктериниң составының дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва Республиканың Конституция комиссиязының ажыл-чорудулгазын хандырар, Тыва Республиканың Конституциязының чаа эдилгезинин төлевилелиниң талазы-биле Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне эргечагырга органнарының, тус чер бот-башкарылга органнарының, Тыва Республиканың чурттакчы чонунуң саналдарын база шүгүмчүлелдиг сагындырыгларын ооренип көөр болгаш учетка алыр сорулга-биле Тыва Республиканың Конституциязының 69 үүлүнүң 3 кезээн, 73 үүлүнүң 3 кезээн удуртулга болдургаш, **доктаадырым болза:**

1. Тыва Республиканың Конституция комиссиязының ажылчын бөлүктерин тургузар (даңзыларны кожуп каан).

2. Бо Чарлык ону албан езузу-биле парлаан үезинден эгелээш күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2000 чылдың сентябрь 14 № 755

Тыва Республиканың Конституциязының төлевилелиниң I, XIV, XV эгелерин, "Тыва Республиканың Конституциязынга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында" Хоойлунуң төлевилелиниң 2 үүлүн ооренип көөр, анализтээр болгаш чедир ажылдаар талазы-биле

№ 1 бөлүк

(1 эге — Тыва Республика Россия Федерациязының составында)

(XIY эге — Тыва Республиканың күрүне сүлдези, гимнизи болгаш тугу)

(XY эге — Түңнел үүлдер)

(2 үүл — Шилчилге үүлдери)

Координаторлар:

Күжүгет С. С. — Тыва Республиканың юстиция сайыды, юридиктиг эртемнериң кандидады, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Кара-Сал В. Б. — Тыва Республиканың Дээди Хуралының хоойлужудулга, конституция – эрге-хоойлу политиказының талазы-биле комитединиң даргазы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Яндай-оол В. Б. — Тыва Республиканың Президент Администрациязының удуртукчузу.

Бөлүктүң кежигүннери:

Айыр-Санаа Ч. К. — Улуг-Хем кожуунның Арыг-Үзүү сельпо човүлелиниң даргазы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Вальков В. Г. — Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) секретары;

Долзатмаа Д. К. — Тыва Республиканың Чазак Аппарадының Күрүне эрге-хоойлу эргелелиниң начальнигинин оралакчызы;

Канзай А. К. — Тыва Республиканың Чоннарының ассамблея човүлелиниң даргазы, тоогу эртемнериниң кандидады;

Куулар М. К. — Тожу кожуунның чагырга даргазы;

Куулар Ш. С. — юстицияның улуг човүлекчизи (курлавырда) эрге-хоойлу камгалаар органнарның хоочуну;

Моллеров Н. М. — Тыва Республиканың Президентизиниң човүлекчизи, тоогу эртемнериниң кандидады;

Монгуш Х. Д. — Тыва Республиканың Хереглекчилер эвиделиниң даргазы, Тыва Республиканы Дээди Хуралының депутады;

Ооржак М. Ч. — Тыва Республиканың хостуг хүреш талазы-биле шилиндек командазының кол тренери, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Оюн Э. Л. — Тыва Республиканың Дээди судунуң судьязы (курлавырда);

Тас-оол Л. Х. — Тыва Республиканың Президентизиниң човүлекчизи, химия эртемнериниң кандидады;

Тыва Республиканың Конституциязының толевилелиниң II, XIII эгелерин ооренип коор, анализтээр болгаш чедир ажылдаар талазы-биле

№ 2 бөлүк

(II эге — Республиканың административтиг девискээр тургузуу)

(XIII эге — Тыва Республикада тус чер бот-башкарылгазы)

Координаторлар:

Долгар С. К. — Каа-Хем кожуунның чагырга даргазы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Күжүгет Н. Ч. — Тыва Республиканың Дээди судунуң даргазы.

Бөлүктүң кежигүннери:

Кашин А. Ю. — Кызыл хоорай чагыргазының даргазы;

Куулар Х. Б. — Тыва Республиканың Чер курлавырларының болгаш чер тургузуунуң талазы-биле күркомитединиң даргазы;

Лавриненко В. И. — Тыва Республиканың Кодээ ажылагый болгаш аъш-чем ямызының бирги оралакчызы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Манчын Э. М. — Тыва Республиканың Дээди Хуралының күрүне тургузуунуң болгаш тус чер бот-башкарылгазының талазы-биле комитединиң даргазы;

Мареев В. В. — Шагаан-Арыг хоорайының № 1 ортумак школазының директору, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Моң К. А. — Эрзин кожуунның чагырга даргазы;

Монгуш Р. С. — Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Пирогов В. М. — "Тывахлебпродуктулар" ажык акционер ниитилелиниң чиңгине директорунуң оралакчызы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Саая Ш. Д. — Толээлекчилериниң Өвүр кожуун хуралының даргазы;

Томбулак В. С. — Толээлекчилериниң Барыын-Хемчик кожуун хуралының даргазы;

Хертек А. В. — Тыва Республиканың Чазак Аппарадының Күрүне-эргехоойлу эргелелиниң килдизинин начальнигы.

Тыва Республиканың Конституциязының толевилелиниң III, XI эгелерин ооренип көөр, анализтээр болгаш чедир ажылдаар талазы-биле

№ 3 бөлүк

(III эге — Тыва Республиканың девискээринге кижиниң болгаш хамаатының статузу)

(XI эге — Тыва Республиканың күрүне болгаш муниципалитет албанының үндезиннери)

Координаторлар:

Кастаган Р. Ю. — Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) Конституция -эрге-хоойлу реформазының талазы-биле комиссиязының даргазының оралакчызы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Куулар Ш. П. — Тыва Республиканың Профэвилелдер човүлелиниң даргазы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Монгуш И. Ш. — Сүт-Хол кожуун чагыргазының даргазы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Комиссияның кежигүннери:

Гаврилов О. И. — "Тувинская правда" солуннуң кол редактору, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Куулар Г. Д.-С. — Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелиниң начальнигы, Тыва Республиканың чонунуң улуг Хуралының (съездизинин) Кижиниң эргелериниң талазы-биле комиссиязының даргазы;

Куулар Х. К. — Тыва Республиканың даштыкы экономиктиг болгаш девискээр харылзааларының национал политиказының сайыдының бирги оралакчызы;

Ондар Л. Ш. — Тыва Республиканың Президент Администрациязының удуртукчузунуң бирги оралакчызы, төогү эртемнериниң кандидады;

Ондар Т. Д. — Тыва Республиканың эмнелге-социал экспертизазының тускай бюрозунуң даргазы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Павлов Д. В. — Тыва Республиканың Чазак Аппарадының эргелелиниң сектор эргелекчизи, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Сагды Ч. Т. — ТКУ-нуң экология кафедразының эргелекчизи, профессор, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Салчак Т. Ч. — Тыва Республиканың Президентизиниң Кижиниң эргелериниң талазы-биле бүрүн эргелиг толээзи;

Салчак Ю. Ш. — Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдезиниң сайыдының оралакчызы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Файзуллин Х. Г. — Тыва Республиканың Дээди Судунуң судьязы.

Тыва Республиканың Конституциязының толевилелиниң IV эгезин ооренип коор, анализтээр болгаш чедир ажылдаар талазы-биле

№ 4 бөлүк

(IV эге — Тыва Республиканың экономиктиг үндезиннери)

Координаторлар:

Донгак Д. К. — "Тываспязьинформ" күрүне будурулгезинин начальнигы, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Сапова С. Н. — Тыва Республиканың экономика сайыды, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Комиссия кежигүннери:

Аев П. Я. — "Концерн Сибирь" экономиктиг хөгжүлде ассоциациязының директору, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Алдачи Н. Б. — "Тывахлебпродуктулар" ажык акционер ниитилелиниң чиңгине директору, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Артык-оол А. С. — Тыва Республиканың Дээди Хуралының Экономиктиг реформа, сайгарлыкчы чорук болгаш өнчү талазы-биле комитединиң даргазы;

Бегзи А. Д. — Тыва Республиканың экономика сайыдының бирги оралакчызы;

Дамдын Б. А. — Тыва Республиканың Президент Администрациязының Контроль эргелелиниң начальнигинин оралакчызы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Монгуш С. С. — Толээлекчилерниң Таңды кожуун хуралының даргазы;

Монгуш С. Х. — Тыва Республиканың Дээди Хуралының Аграр реформа болгаш бойдус ажыглалының талазы-биле комитединиң даргазы;

Неволин А. А. — "Ойна" алдын тывыкчылар артелиниң даргазы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Полулях Ю. Г. — Тыва Республиканың Президентизиниң човүлекчизи, экономиктиг эртемнериниң доктору;

Тинмей Д. Л. — экономиктиг эртемнериниң кандидады;

Чучев И. В. — "Революцияның чалбыыжы" совхозтуң директору, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Оюн В. М. — Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызы;

Санаа С. С. — Тыва Республиканың Автомобиль оруктар эргелелиниң начальнигы, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Тыва Республиканың Конституциязының толевилелиниң Y эгезин ооренип коор, анализтээр болгаш чедир ажылдап кылыр талазы-биле

№ 5 бөлүк

(Y эге — Тыва Республиканың саң-хоозу)

Координаторлар:

Оюн В. Ш. — Тыва Республиканың Чазак Баштыңының оралакчызы;

Ширшин Г. Ч. — Тыва Республиканың Дээди Хуралының Бюджет, Саң-хоо болгаш үндүрүглер талазыбиле комитединиң даргазы, тоогу эртемнериниң кандидады;

Бөлүктүң кежигүннери:

Гончаров В. Н. — "Кызыл тараачын" КБК-ның директору, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Григорьева Т. М. — Тыва Республиканың Саң-хоо сайыдының бирги оралакчызы;

Иргит В. Н. — Тыва Республиканың Дээди Хуралының контроль-саналга комиссиязының даргазы;

Монгуш Ч. С. — Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) бюджет саң-хоо болгаш үндүрүг политиказының талазыбиле комиссия даргазы;

Нурсат М. К. — Тыва Республиканың саң-хоо сайыды;

Ондар С-Д. Д. — Чоон-Хемчик кожуун чагырга даргазы;

Ооржак С. М. — Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) саналга комиссиязының даргазы;

Оюн А. Б. — Россия Федерациязының Пенсия фондузунуң Тыва Республикада килдизинин начальнигы, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Сат С. Ч. — Россия Федерациязының Үндүрүг албанының яамызының Тыва Республикада эргелелиниң начальнигы;

Южаков Ю. П. — Россия Федерациязының Топ Банкызының Тыва Республикада Национал банкызының даргазы;

Тыва Республиканың Конституциязының толевилелиниң YI эгезин ооренип коор, анализтээр болгаш чедир ажылдап кылыр талазы-биле

№ 6 бөлүк

(VI эге — Тыва Республиканың социал адыры)

Координаторлар:

Куулар Т. Б. — Тыва Республиканың Дээди Хуралының Социал политика талазыбиле комитединиң даргазы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Март-оол В. Д. — Тываның гуманитарлыг эртемшинчилел институдунуң директору, тоогу эртемнериниң кандидады, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Бөлүктүң кежигүннери:

Дубровский Н. Г. — Тываның Күрүне университединиң ректору, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Куулар А. Н. — Кызылдың № 2 божудулга бажыңының кол эмчизиниң оралакчызы, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Ондар М. А-Х. — Тыва Республиканың Президентизиниң човүлекчизи, физика-математика эртемнериниң кандидады;

Ондар К. Б. — республиканың уран чүүл школазының башкызы, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Ондар Х. О. — Хереглел кооперациязының Сибирь университединиң Тывада салбырының директору, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Ондар Ч. Ч-Д. — Тыва Республиканың культура болгаш кино сайыды;

Ооржак С. Ы. — Тыва Республиканың Күш-культура, спорт болгаш туризм талазы-биле күрүне комитединиң даргазы;

Салчак Л. К. — Тыва Республикада Санитар-эпидемиологтуг хайгааралдың салбыр эргелекчизи, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Хайманова Р. Н. — Кызыл хоорайның № 1 школазының директору, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Ховалыг В. С. — № 1 республика эмнелгезиниң халдавырлыг аарыгларга удур хирургия салбырының эргелекчизи, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) Социал политика талазы-биле комиссия даргазы;

Тыва Республиканың Конституциязының толевилелиниң YII, XII эгелерин ооренип коор, анализтээр болгаш чедир ажылдап кылыр талазы-биле

№ 7 бөлүк

(YII эге — Тыва Республиканың хоойлужудулга (толээлекчи) эрге-чагыргазы)

(XII эге — Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының эрге-хоойлу актылары)

Координаторлар:

Ондар Н. А. — Тыва Республиканың Топ соңгулда комиссиязының даргазы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү, юридиктиг эртемнериң кандидады;

Кунзек З. М. — Тыва Республиканың юстиция сайыдының бирги оралакчызы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү.

Бөлүктүң кежигүннери:

Доржукай М. К. — "Тыванефтепродукт" күрүненин каттышкан будурулгезиниң чиңгине директору, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Ооржак В. Б. — "Кужурлуг-Хову" АЗС-тиң директору, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Орус-оол В. С. — "Хостуг Тыва" ниитилел-политиктиг каттыжыышкынның күүсконг даргазы, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Санчай В. М. — Бии-Хем кожуун эмнелгезиниң терапия салбырының эргелекчизи, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Гуров А. Н. — "Тыва" алдын-тывыш артелиниң баштаар чериниң даргазы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Кенин-Лопсан М. Б. — "Алдан-Маадыр" чурт-шинчилел музейиниң эртем ажылдакчызы, тоогу эртемнериниң доктору;

Күжүгет С. К. — Толээлекчилериниң Ак-Довурак хоорай хуралының даргазы;

Норбу Т. Ч. — Тыва Республиканың Хоочуннар човүлелиниң даргазы;

Ооржак Д. Д. — Тыва Республиканың Президент Администрациязының удуртукчузунуң оралакчызы;

Тавберидзе В. Д. — "Медавтотранс" АН-ниң чиңгине директору, "Яблоко" ниитилел-политиктиг каттыжыышкынның даргазы;

Татаринцев Б. И. — Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң кол эртем ажылдакчызы, филология эртемнериниң доктору,

Ховенмей В. Б. — Бии-Хем кожуун чагыргазының даргазы;

Чүргүй-оол Д. М. — ТКУ-нуң проректору, филология эртемнериниң кандидады;

Ушкалов В. А. — Тыва Республиканың Дээди Хуралының даргазының оралакчызы;

Тыва Республиканың Конституциязының толевилелиниң YIII эгезин ооренип коор, анализтээр болгаш чедир ажылдап кылыр талазы-биле

№ 8 бөлүк

(YIII эге — Тыва Республиканың күүсекчи эргечагыргазы)

Координаторлар:

Мельников А. А. — Тыва Республиканың оралакчы-президентизи;

Монгуш Б. Б. — "Идегел" хой-ниити ачы-дуза фондузунуң даргазы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Санчай М. И. — Тыва Республиканың прокурорунуң хүлээлгезин күүседип турар, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Ооржак Э. Х. — Тыва Республиканың Чазак аппарадының удуртукчузу;

Бөлүктүң кежигүннери:

Ананьин Ю. Ю. — Толээлекчилериниң Кызыл хоорай хуралының даргазы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (Съездизинин) кежигүнү;

Доржу М. Д. — Уруглар фондузунуң Тывада салбырының даргазының оралакчызы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Конев Г. М. — Тыва Республиканың статистика талазы-биле күрүне комитединиң даргазы;

Монгуш Д. Д. — "Тувкоммунэнергонуң" улуг мастери, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Монгуш Ш. Ч. — Тыва Республиканың федералдыг, девискээр эрге-чагырга органнарының талазы-биле Тыва Республиканың Президентизиниң бүрүн эргелиг төлээзи, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Ондар З. Ш. — "Ада-чурт" ниитилел-политиктиг каттыжыышкынның республикада салбырының даргазы;

Оюн-Бардан Д. О. — федералдыг район судунуң судьязы (халажылгада);

Пюрюна В. К. — Улуг-Хем кожуун чагыргазының даргазы;

Ондар Ч. Ч. — Тыва Республиканың Чазак Аппарадының Күрүне-эрге-хоойлу эргелелиниң начальнигы;

Ооржак А. Д. — № 1 республика эмнелгезиниң кол эмчизи, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Очур-оол В. С. — Бай-Тайга кожуунның чагырга даргазы;

Тыва Республиканың Конституциязының толевилелиниң IX, X эгелерин ооренип коор, анализтээр болгаш чедир ажылдап кылыр талазы-биле

№ 9 бөлүк

(IX эге — Тыва Республиканың суд эрге-чагыргазы)

(X эге — Тыва Республикага корум-чурумну болгаш айыыл чок чорукту хандырары)

Координаторлар:

Веричев А. А. — Тыва Республиканың Дээди Судунуң даргазының оралакчызы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Маады Л. К-Б. — Тыва Республиканың Арбитраж судунуң даргазы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Товаришчай И. Н. — Тыва Республиканың Чазак Баштыңының оралакчызы;

Удумбара Ч. А. — Россия Федерациязының Айыыл чок чоруунуң федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелиниң начальнигы, Тыва Республиканың Конституция комиссиязының кежигүнү;

Бөлүктүң кежигүннери:

Артемьева Н. В. — Кызыл хоорайның № 9 школазының директорунуң оралакчызы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Быков А. П. — Тыва Республиканың Хамааты камгалалының херектериниң болгаш онза байдалдар талазыбиле комитединиң даргазы;

Даржаа В. К. — Россия Федерациязының Дээди Судунуң чанында Суд департаментизиниң Тыва Республикада начальнигы;

Кара-оол Л. В. — Афганчылар фондузунуң даргазы, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутады;

Монгуш С. С. — Тыва Республиканың иштики херектер сайыды;

Күжүгет Т. К. — Россия Федерациязының Үндүрүг полициязының федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелиниң начальнигы;

Сарыглар А. Д. — Тыва Республиканың юстиция сайыдының оралакчызы — кол суд приставы;

Хаажык Э. О. — Тыва Республиканың ИХЯ-ның ОШАЧКИ килдизинин начальнигы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү;

Чамзы Ч. Х. — Дээди судтуң судьязы (халажылгада);

Чаш-оол В. С. — Тыва Республиканың күүсекчи болгаш толээлекчи эргечагырга органнарының МТХ талазы-биле күрүне эргелелиниң начальнигинин оралакчызы, Тыва Республиканың чонунуң Улуг Хуралының (съездизинин) кежигүнү.

ТӨӨГҮВҮСТҮ САКТЫЫЛЫҢДАР

Тыва Күрүнеңиң тургузукчузунга тураскааткан "Буян-Бадыргы" деп роман-эссениң бир арнын бистиң ынак солунувус парлап үндүрү, силерлерге белээм олдур. Бо чогаалды үндүреринге дузалашкан хүндүлүг сайыдым Чылгычы Чимит-Доржуевич Ондарга, редактор дуңмам Александр Дембирельге, "Новости Тувының" директору Ольга Павловна Нанзат-оолга үлүг-үрээм ханызындан өөрүп четтиргеним илередип бараалгадым.

Тыва чонуң улуг угаанныг оглунга, Тыва Күрүнеңиң тургузукчузунга бараалгаткан "Буян-Бадыргы" деп номну номчуп чоруур силер, дуңмаларым.

Монгуш КЕНИН-ЛОПСАН,
Тыванын Улустуң чогаалчызы,
Төөгү эртемнериниң доктору.

2000 чылдың сентябрь 6.
Кызыл хоорай.

БУЯН-БАДЫРГЫ

СӨӨГҮМНҮҢ, КУДАРАЛЫ

Өлүрүкчү кызыл тыным үзүп каарга,
Өрү көк дээр ол-ла хевээр харап артар.
Өндүр Тоге ол-ла хевээр бедип турар,
Өдүректер мугулдурга салдап артар.

Уулган мөчүм бир-ле черге хомдуруп каар,
Улуг-Хемим ол-ла хевээр чалгып артар.
Уян хоонгүр дуңмам уруг ыглап артар.
Уруг-дарыым кызагдалга түреп артар.

Хүннээректиг дескек черге чыдыксаан мен,
Күчүүргектер чүрээмдиве дааштап адар.
Хүреп чечек чыдынымдан частып үнер,
Күжүр чонум сымыранып мени сактыр.

Соолгу хүнүм Кызыл-Тайга бажын ажар,
Соогум ирээш, довурак бооп эстип калыр.
Кызыл үгү дүне када коргуп эдер,
Кыйыг черниң хаялары мени кый дээр.

1932 чылдың март.

НОЯННЫҢ КЫЙГЫЗЫ

Хостуг-шөлээн ыры-шоорга доруккулаан
Хоор чоннуң чоргаар оскен толдери бис.
Өршээл бербээн кызыл-тынын ап-даа турда,
Өштүглерге орү тейлеп соңгурбээн сен.

Чогаал-ырга салымныыңны бижээн шүлүүң —
"Соогумнуң кударалын" номчуп чор бис.
Чойган ышкаш хонуг сынын хомдүрзе-даа,
Чонуң, чуртуң аразында дириг-дир сен.

Саттыныкчы, контр диртип нүгүлдеткеш,
Чайгылыш чок, халаш кынмаан кара башты
Салым-чолдуң чидиг, чырык гура-соруун
Чашпаа сойлук чадажып кааш, боолап кагды.

Өштүглерге базындырып олуртсе-даа,
Өлчейлиглер оруун улап чедип келир.
Хүннүг Тывам сүлде-күжү аттыг арат
Хүнү уткуй талыгырже бисти кый дээр!

Зоя НАМЗЫРАЙ.

ТӨРУТТУНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Чылдың дөрт эргилдезиниң бо үеин эң-не дужуттуг, аъштыг-чемниг, аас-кежиктиг айларның бирээзи деп санап чоруурлар экээш эвес. Ооң-биле катай бөгүн, сентябрь 16-да бистиң ынак, хүндүлүг эживис ***Роза Бадыевна МОНГУШТУҢ*** *төруттунген юбилейлиг хүнү. Ол ам 40 харны харлап, дөртен артты ажыл турар.*

Роза Бадыевна — ийи урутпуң энерелдиг авазы, ынак адазының бүзүрелдиг ынаныжы, чоргаралы, ийис кыс дуңмаларын эртем-билиге чедирип, амыдыралдың берге хүннеринде карак кызыл дузалажып чоруур хүндүлүг утбазы, ийи оолдуң эртен-даа, кежээ-даа быжыг сургакчызы, орук айтыкчызы.

Төруттунген хүнүн таварыштыр эживиске бүгү-ле чүүлдерге чүгле экиш, ажыл-ижиге чедишкиннерни, амыдырал-чүрүттүлгазына аас-кежикти, кадыкшылды, өөрүшкүнү сеткилиниг ханызындан күзедивис.

Кезээде дузаргак, биче сеткилдиг, эш-өөрүшкек, ажыл-ижиге кызымак боор артарыңны база катап дилеп күзедивис.

Хүндүткел-биле Татьяна, Чимисмаа, Люба.

Культура амыдыралы

"ҮСТҮҮ-ХҮРЭЭ — 2000"

"Үстүү-Хүрээ" фестивалы чылдын-на эртери чанчыл апарган.

Бо чылын "Үстүү-Хүрээ — 2000" фестивальды хүү организатор Игорь Тюлюш организастап эрттирген. Бо аныяк ыраажы, композиторну бистиң чонувус эки билир. ЮНЕСКО-нуң ажыл-херектериниң талазы-биле тыва национал комитет, ТР-ниң Культура болгаш кино яамызы, "Хостуг Тыва" ниитилел-политиктиг шимчээшкин, Чөөн-Хемчик кожуун чагыргазы, ында культура килдизи, социал хандырылга килдизи деткикчилээн. Онзалап демдеглезе чогуур чүүл — чоннуң — чөөн-хемчикчилерниң улуг сонуургалы болгаш деткимчези. Оон аңгыда республиканың хөгжүмчүлериниң болгаш хөгжүм специалистериниң демниг ажылын мактап, демдеглезе чогуур. Олар бо удаада демниин, чонунга, ук-төөгүзүнге, шажын-чүдүлгезинге шынчызын, олар-биле дөзү чаңгызын бадыткаан. Тыванын улустуң хөөмейжизи Конгар-оол Ондар, хөгжүмчүлер Игорь Тюлюш, Альберт Кувезин, тележурналистер Андрей Чымба, Орлан Дамба-Хуурак дээн ышкаш тыва хөгжүмге, хөөмей-сыгытка, сарыг шажынга бедик хүндүткелдиг аныяктар фестивальдың эртеринге улуг үлүг-хуузун киирген.

Чадаана хоорайның Мерген-Херел Монгуш аттыг Культура бажыңының ажылдакчылары келген аалчыларга, артистерге, көрүкчүлерге бүгү-ле таарымчалыг байдалдарны тургусканын фестивальдың киржикчилери демдеглээн.

Бүгү делегейнин "Хөөмей" эртем төвүнүн удуртукчузу Зоя Кыргысовна Кыргыска бистиң корреспондентивис ужурашкаш, "Үстүү-Хүрээ — 2000" дугайында чугаалашкан.

— Үк фестивальдың эрткени, түңнелдери силериң сагыш-сеткилиңерге кирген ирги бе, Зоя Кыргысовна?

— Ынаар бир дугаар четкеним бо. Сагыш-сеткилимге дыка таарышты. Чоон-Хемчикти, Чадааннаны ындыг-мындыг дээн чугаалар-ла хой болгай, а херек кырында чеде бергеш көрдүм: корумчуруму-даа эки, арагалаан кижилер-даа көрбедим, аажок биче сеткилдиг, уран үүлге улуг сонуургалдыг чурттакчыларлыг хоорай чорду. Культура бажыңының ажылдакчылары эр хейлер болду. Ийи шак болгаш-ла фестиваль уламчылап турду, ийи шак болгаш-ла олар залды, сценаны аштап-чуп, арыглап, агаарладып берип турду. Эңне өөрүнүүг чүве — хөгжүмчүлерниң бир демниг болуп, чаңгыс өг-бүленің ажы-толу дег болганы. Күзел-ле турза, хөгжүмчүлер кандыг-даа улуг хемчеглерни — мөөрейлерни, фестивальдарны, өске-даа үүлдерни эрттирип шыдаардыр дээрзин бадыткадылар. Тыва хөгжүмнү сайзырадырында ону эң ханызы-биле билир кижилер — хөгжүмчү удуртукчулар улуг салдарлыг дээрзи билдингир. Бисте хөгжүмчү удуртукчулар шуут ховар-ла болгай. Ону бистиң Культура яамызы кичээнгейге алыр болза деп бодал кирер чорду.

— Зоя Кыргысовна, Москвадан, Санкт-Петербургтан, Красноярскиден хөгжүмчүлер Чадаанага киришкен-дир. Оларның деңнелин кайы-хире деп үнелээр-дир силер?

— Рок, поп музыка талазы-биле езулуг специалистер дээрзи дораан эскертине бээр чорду. Фольклор талазы-биле база боттарының езу-чаңчылдарының аайы-биле чогаадыкчы дилээшкиннерни кылып турар болүктер-дир. Хөөмей, сыгыт талазы-биле бистиң тывалар черле бедик болбайн канчаар, ол дээрге бистиң ханывыста-ла болгай, чажывыстан амыдыралывыстың аайында-ла болгай. Аттыг чортуп чорааш, тыныжының аайы-биле тыва кижи боду-даа эскербейн, бир тускай аянныг ырлап, хөөмейлеп чораан.

Жюри кежигүннери тыва хөгжүм херекселдеринге (игил, бызаанчы) ойнап турар аныяктар бот-боттарын оттүнчүп турарын шүгүмчүлээни чөп. Болүк бүрүзү тускай арынныг, үннүг, аянныг, тускай программалыг болуп, боттарының стилин тып, өскелерге домейлешпес дээш ажылдаары негеттинип турар.

— Тыва хөгжүмчүлериң кандыг херекселдерге ойнаары хөй азы эвээжи база билдине берген боор аа?

— Фестивальдың кол сорулгаларының бирээзи ол-ла болгай, кымнарны өөредири, чүге өөредирин тодарадыры, талантыларны илередири. Соктаар хогжүм херекселдеринге, клавиштиг хөгжүм херекселдеринге ойнаар болгаш вокал ырлаар специалистери чедишпези бо фестивальга көстүп келди.

Кызылдың уран чүүл училищези бо мергежилдер талазы-биле кадрлар белеткээринче кичээнгей салыры чугула. Москва, Санкт-Петербургтуң уран чүүл өөредилге черлериниң башкылары Тывага келгеш, езулуг талантыларны тып ап өөредип турар ышкажыл, бистиң училищениң башкылары чүге кожуун-нарже үнүп, ылап талантылыг оолдар, кыстарны тып шыдавас деп. Кайы-бир институттарже кирип чадап каан кижилер хүлээп ап турбайн. Өөрениксеп турзадаа, хензиг-ле чүүл дээш Кызыл чедип шыдавайн баар салым-чаяанныг уруглар, оолдар кожуун, сумуларда эмгежок-тур ийин.

— "Үстүү-Хүрээ –2000" фестивальга кымнар, кайы болүктер эки киришкенил?

— Кызылдың уран чүүл училищезиниң "Чалым-Хая" болүү Дээди шаңналды (Гран-при) алды. Кызыл хоорайның уругларның "Октай" фольклор болүү, Тес-Хемниң "Калдак-Хамар" болүү, оон кежигүнү Айлан Монгуш, бистиң "Хөөмей" төвүнүң аныяк салгалдың "Тыва" ансамбли, ында Начын, Шончалай Чоодулар эки киришкилер.

Фестивальдың аалчызы Сергей Сокольниковту чон аажок чылыы-биле уткуп хүлээди. Оон ырларын диңмиттиг адыш часкап, үдеп турду. Хөндергей суму чагыргазы Сергейге ийи бода малды деткимче кылдыр бээрин аазаан. Сокольниковту чон алдарлыг атче киирерин саналдап турар чорду.

Хомуска красноярждылар эки ойнадылар. А тывалар боттарывыстан бо удаада хомусчулар чок болганы элдептиг. Алды аңгы хомустуг улус-тур бис, ол хиреде өске улуска алзып алган бис. Хомусчуларны белеткевейн турары моон көскү.

— Билдине берди, Зоя Кыргысовна, ам "Хөөмей" эртем төвүнүң ажылын сонуургадып көрүңерем.

— Бистиң төптүң ажылы Тываның төөгүзү, этнографиязы, аас чогаалы-биле холбашкан. Эртем талазы-биле бадыткаар ажылдарны кылып келдивис. Хөөмей тываларның уран чүүлү дээрзин эртем езулуг бадыткаан. Хөөмейжилериниң фонография, архивин чурумчудар ажылды уламчылап турар бис. Топтүң практиктиг лабораториязы кылдыр "Тыва" ансамбли тургустунганы ол. "Тыва" ансамблин тургузарынга, "Хөөмей" төвүн тургузарынга ынчан ТДЛЭШИниң директору турган эртем доктору Ю. Л. Аранчынны канчап уттур бис. Маржымал Ондар башкы улуг үлүг-хуузун киирген. Бо бүгү ажылдың түңнелинде "Тыва" ансамбли, хөөмейжилер Геннадий Тумат, Кайгал-оол Ховалыг, Коңгар-оол Ондар ат-алдарлыг сылдыстар болуп, бүгү делегейге улуг өгбелеривистиң хөрээн алдаржыдып турар апарганы ол-дур.

— Ам мурнуңарда кандыг ажылдар, сорулгалар туруп турарыл, Зоя Кыргысовна?

— Аныяк салгалдың "Тыва" ансамбли ам октябрь 30-ден ноябрь 12-ге чедир Тайваньга оюнун көргүзер деп тур. Ооң мурнунда база аңаа четкеш келгеннер, ам база чалалга келгени ол. Кайнаар-даа чоруурда чалаан таланың акшаландырыышкыны-биле чоруп турар бис. Мен бодум "Тыва хогжүм чогаалынын дугайында" лекция номчуур мен.

Кандыг-даа чурттуң уран чүүлү тускай аттыг болур ужурлуг. "Горловое пение" дээрге ниити ат-тыр. "Хөөмей" дээрге моолдар база ынча дээр. Ынчангаш "хорек-тээр", "хорек-биле ырлаар" деп адаза деп бодал бар. Ону ооренип көөр апаар.

Бистиң хөөмейжилериниң компакт-дискизин үндүрерде, Тывадан лицензия алыр, ону садып алыр кылдыр тургусса дээш, ажыл-ла хой Ооп аңгыда бо-ла даштыкы чоруур дей берген оолдарывыска, оларның өг-бүлелерингe, ажы-толуге дузаламчы көргүзер талазы-биле ажылды база кичээнгейде алган бис. Ол талазы-биле деткикчилеп келген автоорук техникумунга, уран чүүл училищезинге, ооң удуртукчуларынга өөрүп четтиргениви илередип тур бис.

— Зоя Кыргысовна, ажылыңар улуг-дур, моон соңгаар-даа чедишкиннерни күзеп каарын чөпшээреңер.

Тыва хөөмей-сыгыт, тыва хөгжүм сайзырап-ла турар болза, бистиң культурлуг амыдыралывыстың деңнели бедиир дээрзи чугаажок. Аныяктар ырыхөгжүмнү сонуургап, арагадары, наркомания, кемхерек үүлгедир чорукче сундулаваазын дээш эки эгелээшкиннерни уламчылаалыңар.

Светлана БАЛЧЫР.

ЧУҢМА ООЛДАРЫ

(Чечен чугаа)

Үжен чылдар төнчүзүнде Өвүр чарыкка думаа-халаалыг улаанут аарыы нептерээн чылын чаш уруг-дарыг туржук, аң-меңге безин когарал улуг болган. Ол аарыгга удур чуңма, те ханы эки дишкеш, ол хоокүйлерни алган аңнаар чорук көвүдээн. Хоолуга, Кадый-Бажынга, Чазатта хой, өшкү-биле дужааштыр оттап чоруур те, чуңма аал коданнар девискээрлериндeн ырап, белен кижи четпес, бедик чалым туругларже чаштына бергилээннер. Ынчан оларны аннаарда кончуг часпас, кашпагай аңчылар херек.

Седи биле Одаң ийи Кадый-Бажынче "ханнап" чорупканнар. Седи — сураглыг аңчы, а Одаң — боо соонга оруп чорбаан аныяк эр. Седи ишкээр доңгактарынга барып чорааш, бир аалга хонуп чыткан чүве-дир. Аалдын бичии уруглары улаанутааш кевирт чыдыпкан. Бир бичии элээди оол суксааш, улус үне бээр аразында барбада харны эндере оорлап чипкеш, дембээреп, эъди изип, ыглапсыктап туруп берген. Караң корнүр кижилерге суйбадып, кара эм-дом ижиртип шаг болганнар. Харын ол ойде Седи ол аалга чедип келген. Ашакты "акымайлап" тургаш, оолдуң улузу те, чуңма аңнаарынче албадапканнар. Одаңны эдертип бергеннер. Те соорт үрүнге күш болбайн аан.

...Аңчылар аъттарын ажык чоогага баглагылап кааш, Кадый-Бажының кара бизеннеринге арай боорда туруглап чорааш үнүп келгеннер. Седи сыгыр каракта-рын дураннай коргүлеп, чокпак чаак салдарында хыраа харны адыжы-биле чода тырткаш, эжинге чугаалаан:

— Сен мени маңаа манап олур. Мен бо бизеңни кеже халааш, ында дажы бош кок чалым бар чүве, ону тегеріптейн. Боо этсе, чедип кээр сен. Эдертип аар дээримге, чодулуң кончуг-дур. Аң хоя бээр.

Одаңы бажын согаш кылгаш, ам база чодулуң тыртып, аксын адыжы-биле дуй иткеш, хоккүңейни берген. Седи черге кагбас тарбаган кежи халывын уштуп, боозунуң будун боштап алгаш, борбак окту унунче киир кузумуурлааш, чиик адак ыңай болган. Эрте дүшкен частың чылыг хүнү даштар бажын шокарлап, каракты чылчырыктадып, дуу-ла Моолдуң кок дүдүскээнден бакылап үнүп келген.

Седи кертик бизеңни ажа халааш, бир бөрбек холахараган артынга олура дүшкеш, орү какпак кок чалымче көөрге, беш-алды хире те, чуңма ыңай-бээр корүп каап, хүнге дөгеленип, моюннарын долгап, хаяга мыйыстарын шалып тургулааннар. Ынаар оларның кырында ийи эзир олча хайып, ужуп чорааннар. Чалым эъдери аңчыны эскербээн, эзирлерже кичээнгей салып турар хевирлиг. Аңчы оран-тандызынче чалбарыг состерин сымырангаш, саадаандан борбак чаг, каш арбай уштуп салып кааш, аңнарже чоокшулады союп үнүп-ле каан.

Аптара дег бош даштарның артынга келгеш, тыныжын доктаадып, боозун бутка тургуза берген. База бир окту адыжынга салып алган. Оон орү үндүнмес, бо даштарның бирээзи турлур болза, кошке соктүп батканы ол. "Чон дээш чор мен, тандым" дээш, аңчы боозун кызыл-ой чуңмаже шыгаай берген, тыныш читкен. Моң кара эткен соонда, чаңгы чалымнарга чыжырт кынган. Сактырга мурнунда даштар шимчей берген-даа ышкаш болган. Чуңма орү шураан ояр хаядан ужугуп бадыпкан. Аңчы адыжында огун улай киир октааш, дары уруп, быстан салганын бесин эскербээн, боо улай чык дээн. Мыйыстары-биле хаялардан иттинмишаан, кара чалымны кеже халышкан чуңмаларның аразындан база бирээ чуглуп баткан. Олла, ам болган. Бо кезек аалдарга чуңма ханы четчир. Аңчы эжин манап, хаш сооруулдуг даңзазынга таакпылап олуруп алган. Удаваанда Одаң эжи ойтадоңгая дүшкү дег, эгиштыныш, чодуруп-каккырып, бо ырбаалап чедип келген.

— Кандыг кончуг чайшаа болдун, акый. Чүгле педилээр чүве-дир але. Караамга-даа, кулаамга-даа бүзүреведим. Чаг-даа чаг, хандаа хан. Семис-семис. Кайдал болар ам?

— Улуг аас этпес, оол. Бар бе, чок бе барып көрээли харын.

Аңчылар туругну одуртуп чорааш, чуңмалар турган кок чалым баары оргу дужүлгекке чедип келгеннер. Аразы-даа шоолуг ырак эвес черде кызыл-ой, ой-сарыг ийи те, чуңма бо чытканнар. Ол хире чалым-хаядан батса-даа, ханчин, сынык соок-даа чок, чүгле ок кирген баш, хөректе хан сомазы бар. Баг курлар-биле шарып, бектеп алгаш, аъттарже чоокшулаар аргазын бодап орда, кара элдептиг чүве болган "Мээ-э!" дизе-ле дужунда хая артындан оле өшкү эдип кылаштап келген. Аңчы серг кынгаш, боозун сегирип ап чыткан. Одаңы ол-ла черинге ойта кээп дүшкен. Арны ак тос Оон кээп "оран ээзи, оран ээзи, омани падме хом!" дээш, тура халааш, ыңай бооп чыдырда, Седи аңчы сегирип алгаш,олурту тыртып каан. Өле өшкү оранмышаан келгеш, кижилерни-даа тоор хире эвес, чыткан олуг чуңманы чыттагылаан. Оон орү кок чалымнарже эткилээн. Одаң оң кирип келгеш, алгырып-ла эгелээн:

— Ой эжен, сүлде! Энир чылын Борбак-Чаак ирейниң кокай чипкен деп орар оле өшкүзү бо ышкажыл! Кая тояап чораан дээр силер чээ? Ылап-ла ол-дур, хөөкүйнү. Чи-чи чии...Өшкү харыылап эдип каан. Седи ора салын суйбааш, тап-билээ чугаалаан:

— Те, чуңмаларга каттышкан-дыр. Ындыг база болгулаар чүве. Күжүрнү көрем, артында боос. Ам канчаар, аалга чедирер болган-дыр бис. Орук олчазыдыр.

Аңчылар те, чуңмазын үңгерип алгаш, оле өшкүнү чедип алган аалга чедип кээрге, улус мырынай кайгаан.

— Кандыг кончуг чоруунар чогуучал, чолуңар ак улус боор силер — дээш, кырган шуваганчы оран-тандызынче ак сүдүн чажып, алгышйөрээлин ыткан-даа.

Чуңма ханы ишкен аалдарның уруг-дарыы сегип, ойнап, думаа-ханаа ырап, мал-маган сол-менди өзүп-торүп, хат-когурум чок, эки час болган дижир. Аңчыларның эккелгени оле өшкү ийи хоор сарыг ийис анайлар оолдапкан. Оларның үре-садызы өссе-өссе Торгалыг доңгактарынга кызыл-ой, хоор-сарыг кыжын соок-даа, чайын изиг-даа тоовас, чалым хаялар тевер өшкүлер өзүпмандып, чоокка чедир-ле когу үзүлбейн чораннар чүве.

Николай ООРЖАК.

БӨГҮНГҮ ӨКПЕ БЕ, ДААРТАГЫ ЧАГ БЕ?

Ажыл-агый ховар көдээ черлерде кылыр чүве тыпкайн, кандыг-бир арга-биле чалгаазын чазып чоруур эр, херээжен улусту көөрге, дыка-ла чаржынчыг-дыр. Ылаңгыя эр чоннуң сузу хадып, сүлдези кудулап турарын көргеш, оларны кандыг камгалакчылар, чемгерикчилер дээр боор деп, кижи чөгенир. Дөгерези кайын ындыг боор, ынчалза-даа ниитизи-биле эр улустуң сагыш-сеткилиниң хоозурап турары дыка-ла хомуданчыг-дыр.

Херээжен чоннуң хөй кезии ажы-төлү, кызыл хырны дээш маңнап, уругларының пособиезин чаргылдажып, гуманитарлыг дуза кээрге, иткилежип-булаажып тургаш, амыдыралын тудуп олурарлар. Ынчалза-даа бо иткилежип, чаргы үндүрүп турар иелериниң бажында чүгле "халас кежиктен канчап чыдып каарыл" деп бодалы, "канчап амыдыраарыл, чүнү кылзымза экил?" деп чугула айтырыгны мурнай берген чоруур. Кижиге черле халас чүве турбас-ла болгай, чырык өртемчейге чүү-даа чүве дээш харыылаар, төлээр апаар сен. Бо хүнде ажыл кылбайн, огород, картошка тарывайн, халас гуманитарлыг дузаны алырынга-даа, соң даарта ажы-төлүн, ал-бодуң дөмей-ле бергедээр.

Чонувус аразында амыдыралчы, ажылгыр, кежээ, шыдалдыг кижилер бардаа болза, бодунуң чалгаазындан чединмезин чарбыыр кижилер ам-даа хөйдүр. Ындыг-даа болза чеже-даа кызып ажылдаарга, амыдыралы шуудан шыдавас улус база турар. Ооң чылдагааны янзы-бүрү: хөй өл-чаш ажы-төлү, кадыкшылы кошкак инвалид, төрелдериниң деткимче чогу азы ындындан шыдал чогу. Бо бүгүнү өөренип көргеш, Өвүр кожуун чагыргазында социал айтырыглар харыылаар комиссия ажыл кылбас чалгаа, кан кадык кижилерге кандыг-даа дуза катпас деп шиитпирни үндүргеп. Август айда бүгү сумуларның өреге бүрүзүн кезээш, чазын алган халас үрезиннерин тарыааан болза, торгаал онаарын көрүп турар. Бир эвес катчимизин, мөөгүнү чыып белеткеп алган болза, өске айтырыг.

Амыдыралы чегей өгбүлелерге берге үеде дузалаар, камгалаар ужурлуг бис. Ынчалза-даа эмин эрттир белен чүвеге өөренип, гуманитарлыг дузаны алгаш, арагага орнап, ындында-ла чедишпес, адрестиг уруглар пособиезин манагзынып, "бөгүнгү өкпе-биле" борастаның чоруур кижилерни амдажыткан хөрээ чок. Чежедаа мээ-медерелди, психологияны өскертир тускай программалар-биле ажылдаарывыска, чамдык кижилериви-стиң боданыр хөңнүчогу, угаан-медерели безин чалгаа апарганы шыңгыы хемчегларни алырын албадап келген. Шак мындыг чамдык хамаатыларны эмин эрттир амдажытпайн баар болзувусса, дөмей-ле ажылдаар ужурга таваржыр.

"Даартагы чагдан бөгүнгү өкпе дээре" деп үлегер чугаавысты бо таварылгада өске таладан көрүп, даартагы чагны бодавайн, бөгүн белен өкпени чооглап-даа алырга, эртен эки амыдырал келбезин угаап медерээри чугула.

Вилена ООРЖАК.
Өвүр кожуун чагыргазының социал политика талазы-биле килдистиң даргазы.

МӨҢГЕ ДЭЭРЗИН БАДЫТКААННАР

Сентябрь 14-те Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге Тыванын база бир ат-сураглыг оглу, биология эртемнериниң доктору Александр Чайбарович Кунааның 70 харлаанынга тураскааткан сактыышкын кежээзи болган.

Аңаа Тыванын улустуң чогаалчызы, тоогу эртемнериниң доктору, "Делегейнин дириг эртинези" аттын эдилекчизи, ТР-ниң хамнар ниитилелиниң Президентизи М. Б.-Х. Кенин-Лопсан, тюрколог М. В. Кормушин, эртемденнер Я. Ш. Хертек, Д. А. Монгуш болгаш оскелер-даа киришкен.

Докторнуң уруу Каролина Кунаа ачазының допчу намдарын чыылганнарга таныштырзын. Музейде А. Ч. Кунааның "Тыва дылдың өөредилге ному", "Орус-тыва словарь", "Орус-тыва карман словары", солун, сеткүүлде үнген материалдарын болгаш оскедаа ажылдарын делгээн. Оон аңгыда докторнуң Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң кежигүнүнге, башкы институтунуң бир дугаар ректорлап чораанының дугайында болгаш оске-даа чуруктарын аалчылар улуг сонуургал-биле көрген.

М Б -Х. Кенин-Лопсан болгаш оске-даа эртемденнер, эш-өөрү, доргүл-торели докторнуң уруунга, музей ажылдакчыларынга солун ужуражылганы эрттиргени дээш өөрүп четтиргенин илередип, чылыг сактыышкыннарны кылып, Александр Чайбаровичиниң ады, ооң ажылдары кезээде мөңге дээрзин бадыткааннар.

Саглай ДОНГАК.

УЛУГ ӨРТЕК-БИЛЕ

Мыйыстыг бода мал кежин, өңнүг металлдарны улуг өртек-биле садып ап турарывысты дыңнаттывыс.

АДРЕЗИВИС: Кызыл хоорай, Каменистая кудумчузу, бажың дугаары 15, эртенгиниң 8 шактан кежээкинин 18 шакка чедир.

ПОНЕДЕЛЬНИК — СЕНТЯБРЬ 18

ОРТ
06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 "Вавилонская башня", т/с.
10.20 "Чтобы помнили..." Игорь Нефедов.
11.00 Смехопанорама.
11.30 Документальный детектив.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 ДОБРЫЙ ДЕНЬ.
13.25 "Майк Хаммер: смерть за 10 центов", т/с.
14.30 Программа "Вместе".
15.00 НОВОСТИ.
15.20 "Охотники за привидениями", м/с.
15.45 ...До 16 и старше.
16.20 На XXVII Олимпийских играх. Передача из Австралии.
18.00 НОВОСТИ.
18.15 "Ералаш", к/ж.
18.30 "Вавилонская башня", т/с.
19.30 Погода.
19.35 "Чукотка без начальника".
19.55 Жди меня.
20.45 Спокойной ночи, малыши!
21.00 ВРЕМЯ.
21.35 Погода.
21.40 "Тысячелетие", т/с.
22.35—00.15 На XXVII Олимпийских играх. Передача из Австралии.

РТР
07.00 ВЕСТИ.
07.30 Доброе утро, Россия!
07.50 Городские новости.
08.15 Подробности.
08.25 Черным по белому.
08.35 Почта РТР.
09.30 Семейные новости.
10.20 Дежурная часть.
10.35 "Приключения Папируса", м/с.
11.00 "Мануэла", т/с.
12.00 ВЕСТИ.
12.35 "Санта-Барбара", т/с.
13.30 "Что хочет женщина".
14.00 "Планета Земля".
15.00 ВЕСТИ.
15.30 "Черная жемчужина", т/с.
16.25 "Богатые и знаменитые", т/с.
17.20 "Простые истины", т/с.
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"
18.30 НОВОСТИ.
18.40 Экономика. Бизнес. Собственность. Круглый стол.
19.20 Мой город.
19.35 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.50 Коллаж.

РТР
20.00 "История любви", т/с.
21.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"
21.30 Выборы-2000.
21.45 Музыкальные поздравления. Хөгжүмнүг байыр.

РТР
21.55 Дневник Олимпийских игр.
22.50 "Огненная пустыня", т/с.
00.00 ВЕСТИ.
00.30 После ВЕСТЕЙ.
00.40 Дежурная часть.
00.50 "Следствие ведут Знатоки", т/с.
02.45 Русское лото.
03.25—04.05 Футбол ТВ с А.Вайнштейном.

НТВ
07.00 СЕГОДНЯ.
07.30 Криминал.
07.40 Карданный вал.
07.50 Большие деньги.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.20 Мультфильм.
08.30 Впрок.
08.40 Большие деньги.
08.50 Карданный вал.
08.55 "Охота на Золушку", т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.25 "Любовь и тайны Сансет Бич", т/с.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.25 Вчера в "Итогах".
13.40 Куклы.
14.00 СЕГОДНЯ.
14.25 Криминал.
14.55 Глас народа.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.30 Чак Норрис в боевике "Сыновья Грома".
17.25 Карданный вал.
17.35 Впрок.
17.50 Криминал.
18.05 "Полицейская академия", т/с.
19.00 Экстремальные ситуации.
19.40 Мультфильм.
20.00 СЕГОДНЯ.
20.35 "Бандитский Петербург", т/с.
21.40 "Скорая помощь".
22.40 Криминал.
23.00 СЕГОДНЯ.
23.25 Герой дня.
23.50 ИТОГО.
00.10—01.23 Сидней-2000.

ТВЦ
10.00, 12.15 Настроение.
12.00 СОБЫТИЯ.
13.00 Момент истины.
13.50 Петровка, 38.
14.05 "Узы любви", т/с.
15.00 СОБЫТИЯ.
15.15 Телемагазин.
15.45 "Дата".
16.30 "Это просто, но за это можно получить 20 лет".
18.00 СОБЫТИЯ.
18.30 "Инспектор Деррик", т/с.
19.45 Мульти-пульти.
20.30 Мультпарад.
21.00 СОБЫТИЯ.
21.15 "Московское счастье" Бари Алибасова.
21.35 Деловая Москва.
21.45 "Телестадион". Хоккейное обозрение.
22.15 СОБЫТИЯ. Время моск.
00.00 СОБЫТИЯ.
00.55 "Война и мир", т/с.
02.45 Петровка, 38.
03.00 СОБЫТИЯ.
03.15 Времечко.
04.00 СОБЫТИЯ.
04.15 Ночной полет.
04.45—05.30 Открытый проект.

ВТОРНИК — СЕНТЯБРЬ 19

ОРТ
06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 "Вавилонская башня", т/с.
10.20 Поле чудес.
11.25 Песня года. Избранное.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 ДОБРЫЙ ДЕНЬ.
12.45 Мультсеанс.
13.00 "Невеста с Севера", комедия.
14.30 Программа "Вместе".
15.00 НОВОСТИ.
15.20 "Охотники за привидениями", м/с.
15.45 Царь горы.
16.15 "...До 16 и старше".
16.50 Дневник XXVII Олимпийских игр.
18.00 НОВОСТИ.
18.15 Здесь и сейчас.
18.30 "Вавилонская башня", т/с.
19.30 Погода.
19.35 "Русский транзит", остросюжетный сериал.
20.45 Спокойной ночи, малыши!
21.00 ВРЕМЯ.
21.45 Дневник XXVII Олимпийских игр.
22.15 Погода.
22.25 — 00.05 "Найти и обезвредить", приключенческий фильм.

РТР
07.00 ВЕСТИ.
07.30 Доброе утро, Россия!
07.50 Городские новости.
08.15 Подробности.
08.25 Черным по белому.
08.35 Почта РТР.
09.30 Москва—Минск.
10.15 Дежурная часть.
10.30 Олимпиада-2000. Бокс. Стрельба (мужчины и женщины). Трансляция из Австралии.
11.00 "Мануэла", т/с.
12.00 ВЕСТИ.
12.35 "Санта-Барбара", т/с.
13.30 Олимпиада-2000. Штанга (женщины). Баскетбол. Стрельба из лука (женщины).
15.00 ВЕСТИ.
15.30 "Черная жемчужина", т/с.
16.25 "Богатые и знаменитые", т/с.
17.20 "Простые истины", т/с.
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"
18.30 МЕДЭЭЛЕР.
18.40 С днем рождения, Туран!
19.00 Ырлаксанчыг Барыын-Хемчиим.
19.25 НОВОСТИ.
19.35 "Дүн-хүн чок демисел".
19.55 Коллаж.

РТР
20.00 "История любви", т/с.
21.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"
21.30 Выборы-2000.
21.45 Музыкальные поздравления. Хөгжүмнүг байыр.

РТР
21.55 Дневник Олимпийских игр. Передача из Австралии.
22.50 "Огненная пустыня", т/с.
00.00 ВЕСТИ.
00.30 После ВЕСТЕЙ.
00.40 Дежурная часть.
00.50 Олимпиада-2000. Стрельба. Фехтование (женщины). Баскетбол. Велотрек.
02.05 "Прекрасная незнакомка", х/ф.
03.35 — 04.30 "Киношок-2000". Торжественная церемония закрытия фестиваля кино стран СНГ и стран Балтии.

НТВ
07.00 СЕГОДНЯ.
07.40 Карданный вал.
07.50 Большие деньги.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.20 Криминал.
08.30 Впрок.
08.40 Большие деньги.
08.55 "Бандитский Петербург", т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.25 "Любовь и тайны Сансет Бич", т/с.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.25 Что? Где? Когда?
13.50 Мультфильм.
14.00 СЕГОДНЯ.
14.25 Один день.
15.00 Старый телевизор.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 "Сыновья Грома", т/с.
17.20 Карданный вал.
17.30 Впрок.
17.45 Криминал.
18.00 Футбольный клуб.
18.50 Без рецепта.
19.15 "Футбольный клуб" представляет Лигу чемпионов.
20.00 СЕГОДНЯ.
20.35 "Бандитский Петербург", т/с.
21.40 "Скорая помощь", т/с.
22.40 Криминал.
23.00 СЕГОДНЯ.
23.25 Герой дня.
23.50 Сидней-2000.
01.00—01.57 Антропология.

ТВЦ
10.00, 12.15 Настроение.
12.00 СОБЫТИЯ.
13.00 Газетный дождь.
13.10 "Слушается дело", ток-шоу.
13.55 Петровка, 38.
14.00 "Узы любви", т/с.
15.00 СОБЫТИЯ.
15.15 Телемагазин.
15.45 "Дата".
16.30 "Дни любви", х/ф.
18.00 СОБЫТИЯ.
18.15 "Дамский клуб".
18.20 "Как добиться успеха". Доктор Богданов.
18.30 "Инспектор Деррик", т/с.
19.45 Мульти-пульти.
20.30 Мультпарад.
21.00 СОБЫТИЯ.
21.15 "Московское счастье" Татьяны Васильевой.
21.35 Деловая Москва.
21.45 "Телестадион." Футбол —игра народная.
22.15 СОБЫТИЯ. Время моск.
00.15 Лицом к городу.
01.20 "Война и мир", х/ф.
02.10 Концерт Надежды Кадышевой.
02.45 Петровка, 38.
03.00 СОБЫТИЯ. Время моск.
03.15 Времечко.
04.00 СОБЫТИЯ.
04.15 Ночной полет.
04.50 Открытый проект.
05.50—06.15 Звездная ночь.

СРЕДА — СЕНТЯБРЬ 20

ОРТ
06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 "Вавилонская башня", т/с.
10.20 Дневник XXVII Олимпийских игр.
11.30 Песня года. Избранное.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 ДОБРЫЙ ДЕНЬ.
12.45 Художественный фильм.
13.55 Дневник XXVII Олимпийских игр.
14.30 Программа "Вместе".
15.00 НОВОСТИ.
15.20 "Охотники за привидениями", м/с.
15.45 ...До 16 и старше.
16.20 На XXVII Олимпийских играх. Передача из Австралии.
18.00 НОВОСТИ.
18.15 Здесь и сейчас.
18.30 "Вавилонская башня", т/с.
19.30 Погода.
19.35 "Русский транзит", х/ф.
20.45 Спокойной ночи, малыши!
21.00 ВРЕМЯ.
21.45 Погода.
21.55 На XXVII Олимпийских играх. Передача из Австралии.
23.35—00.00 НОВОСТИ.

РТР
07.00 ВЕСТИ.
07.30 Доброе утро, Россия!
07.50 Городские новости.
08.15 Подробности.
08.25 Черным по белому.
08.35 Почта РТР.
09.30 Семейные новости.
10.20 Дежурная часть.
10.35 "Приключения Папируса", м/с.
11.00 "Мануэла", т/с.
12.00 ВЕСТИ.
12.35 "Санта-Барбара", т/с.
13.30 Что хочет женщина.
14.00 "Планета Земля".
15.00 ВЕСТИ.
15.30 "Черная жемчужина", т/с.
16.25 "Богатые и знаменитые", т/с.
17.20 "Простые истины", т/с.
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"
18.30 МЕДЭЭЛЕР.
18.40 Сүзүглел.
18.55 Спортчу чүткүл.
19.20 НОВОСТИ.
19.30 Хүндүлүг башкы.
19.50 Коллаж.

РТР
20.00 "История любви", т/с.
21.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"
21.30 Выборы-2000.
21.45 Музыкальные поздравления. Хөгжүмнүг байыр.

РТР
21.55 Дневник XXVII Олимпийских игр. Передача из Австралии.
22.50 "Огненная пустыня".
00.00 ВЕСТИ.
00.30 После "ВЕСТЕЙ".
00.40 Дежурная часть.
00.50 "Омпа", х/ф.
02.20 Премьера д/фильма "Любовь и защита".
03.15—03.40 Формула скорости.

НТВ
07.00 СЕГОДНЯ.
07.30 Впрок.
07.40 Карданный вал.
07.50 Большие деньги.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.20 Криминал.
08.30 Впрок.
08.40 Большие деньги.
08.55 "Бандитский Петербург", т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.25 Путешествия натуралиста.
10.55 Мультфильм.
11.05 "Любовь и тайны Сансет Бич", т/с.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.20 В нашу гавань заходили корабли.
13.30 "Фитиль", к/ж.
13.40 "Среда".
14.00 СЕГОДНЯ.
14.25 Дог-шоу "Я и моя собака".
15.00 Старый телевизор.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.30 "Сыновья Грома", т/с.
17.25 Впрок.
17.35 Криминал.
17.50 "Полицейская академия", т/с.
18.40 Сидней-2000.
20.00 СЕГОДНЯ.
20.35 "Бандитский Петербург", т/с.
21.40 "Первая ПЕРВАЯ ЛЕДИ".
22.40 Криминал.
23.00 СЕГОДНЯ.
23.25 Герой дня.
23.50 Футбол. Лига чемпионов "Динамо" (Киев) — "Манчестер Юнайтед" (Англия).
01.50—02.48 Антропология.

ТВЦ
10.00, 12.15 Настроение.
12.00 СОБЫТИЯ.
13.00 Газетный дождь.
13.10 "Моя война", худ.-публ. фильм.
13.50 Петровка, 38.
14.00 "Узы любви", т/с.
15.00 СОБЫТИЯ.
15.15 Телемагазин.
15.45 "Дата".
16.30 "Человек, которого надо уничтожить", х/ф.
18.00 СОБЫТИЯ.
18.15 Дамский клуб.
18.20 На помощь!
18.30 "Инспектор Деррик", т/с.
19.45 Мульти-пульти.
20.30 Мультпарад.
21.00 СОБЫТИЯ.
21.15 "Московское счастье" Вячеслава Зайцева.
21.35 Деловая Москва.
21.45 Телестадион. Мото Гран-при.
22.15 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.00 СОБЫТИЯ.
00.55 "Война и мир", х/ф.
02.45 Петровка, 38.
03.00 СОБЫТИЯ.
03.15 Времечко.
04.00 СОБЫТИЯ.
04.15 Ночной полет.
04.50—06.00 Открытый проект.

ЧЕТВЕРГ — СЕНТЯБРЬ 21

ОРТ
06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 "Вавилонская башня", т/с.
10.20 Пока все дома.
10.55 Здоровье.
11.30 Песня года. Избранное.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 ДОБРЫЙ ДЕНЬ.
12.45 Мультсеанс.
13.05 "Приехали на конкурс повара", комедия.
14.30 Программа "Вместе".
15.00 НОВОСТИ.
15.20 "Охотники за привидениями", м/с.
15.45 "100%".
16.15 ...До 16 и старше.
16.50 Дневник XXVII Олимпийских игр.
18.00 НОВОСТИ.
18.15 Здесь и сейчас.
18.30 "Вавилонская башня", т/с.
19.30 Погода.
19.35 "Русский транзит", х/ф.
20.45 Спокойной ночи, малыши!
21.00 ВРЕМЯ.
21.45 Дневник XXVII Олимпийских игр.
22.15 Погода.
22.25 "Мужчина для молодой женщины", комедия.
23.55—00.25 Цивилизация.

РТР
07.00 ВЕСТИ.
07.30 Доброе утро, Россия!
07.50 Городские новости.
08.15 Подробности.
08.25 Черным по белому.
08.35 Почта РТР.
09.30 Семейные новости.
10.15 Дежурная часть.
10.30 Олимпиада-2000. Стрельба. Теннис. Трансляция из Австралии.
11.00 "Мануэла", т/с.
12.00 ВЕСТИ.
12.35 "Санта-Барбара", т/с.
13.30 Олимпиада-2000. Стрельба. (женщины). Бокс. Теннис. Баскетбол. Трансляция из Австралии.
15.00 ВЕСТИ.
15.30 "Черная жемчужина", т/с.
16.25 "Богатые и знаменитые", т/с.
17.20 "Простые истины", т/с.
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"
18.30 МЕДЭЭЛЕР.
18.40 Болчаг шагы.
19.25 НОВОСТИ.
19.35 Интервью с Председателем ВХ (парламента) Республики Тыва Ш. В. Кара-оолом.
19.50 Коллаж.

РТР
20.00 "История любви", т/с.
21.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"
21.30 Выборы-2000.
21.45 Музыкальные поздравления. Хөгжүмнүг байыр.

РТР
21.55 Дневник Олимпийских игр.
22.50 "Огненная пустыня".
00.00 ВЕСТИ.
00.30 После "ВЕСТЕЙ".
00.40 Дежурная часть.
00.50 Олимпиада-2000. Стрельба. Фехтование (женщины и мужчины). Бадминтон. Стрельба из лука (женщины).
02.05 Лино Вентура и Ален Делон в фильме "Искатели приключений".
03.55—04.50 Горячая десятка.

НТВ
07.00. СЕГОДНЯ.
07.30 Впрок.
07.40 Карданный вал.
07.50 Большие деньги.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.20 Криминал.
08.30 Впрок.
08.40 Большие деньги.
08.55 "Бандитский Петербург", т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.25 Дневник Лиги чемпионов по футболу.
11.05 "Любовь и тайны Сансет Бич", т/с.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.25 85 лет киностудии им. М. Горького. "Хлеб, золото, наган".
13.45 "Фитиль", к/ж.
14.00 СЕГОДНЯ.
14.25 Служба спасения.
15.00 Старый телевизор.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 "Сыновья Грома", т/с.
17.20 Впрок.
17.35 Криминал.
17.50 "Полицейская академия", т/с.
18.40 Сидней-2000.
20.00 СЕГОДНЯ.
20.35 "Бандитский Петербург", т/с.
21.40 "Скорая помощь", т/с.
22.40 Криминал.
23.00 СЕГОДНЯ.
23.25 Герой дня.
23.50 Футбол. Лига чемпионов "Реал" (Мадрид, Испания) — "Спартак" (Москва).
01.50 — 02.38 Дневник Лиги чемпионов по футболу.

ТВЦ
10.00, 12.15 Настроение.
12.00 СОБЫТИЯ.
13.00 Газетный дождь.
13.10 Салман Радуев в программе "Титаник заговорил".
13.35 Квадратные метры.
13.50 Петровка, 38.
14.00 "Узы любви", т/с.
15.00 СОБЫТИЯ.
15.15 Телемагазин.
15.45 "Дата".
16.30 "Невеста по фотографии", х/ф.
18.00 СОБЫТИЯ.
18.15 Пойте с нами!
18.20 История болезни.
18.30 "Инспектор Деррик", т/с.
19.45 Мульти-пульти.
20.30 Мультпарад.
21.00 СОБЫТИЯ.
21.15 "Московское счастье" Екатерины Шавриной.
21.35 Деловая Москва.
21.45 "Телестадион". Спорт.
22.15 СОБЫТИЯ. Время москов.
00.00 СОБЫТИЯ.
00.55 "Война и мир", х/ф.
02.30 СОБЫТИЯ. Время москов.
02.45 Чемпионат России по хоккею. Суперлига. "Динамо" (Москва) — "Северсталь" (Череповец). (В перерывах — "Петровка, 38" и СОБЫТИЯ).
05.00 Открытый проект.
06.00—06.15 Клуб-2000.

ПЯТНИЦА — СЕНТЯБРЬ 22

ОРТ
06.00 ДОБРОЕ УТРО.
09.00 НОВОСТИ.
09.15 "Вавилонская башня", т/с.
10.20 Дневник XXVII Олимпийских игр.
11.30 Песня года. Избранное.
12.00 НОВОСТИ.
12.15 ДОБРЫЙ ДЕНЬ.
12.55 "Таинственный сад", х/ф.
14.30 Программа "Вместе".
15.00 НОВОСТИ.
15.15 Дневник XXVII Олимпийских игр.
15.45 ...До 16 и старше.
16.20 На XXVII Олимпийских играх. Передача из Австралии.
18.00 НОВОСТИ.
18.15 Здесь и сейчас.
18.30 "Вавилонская башня", т/с.
19.35 Погода.
19.40 Поле чудес.
20.45 Спокойной ночи, малыши!
21.00 ВРЕМЯ.
21.50 Погода.
21.55 Мисс Марпл в детективе "Отражение убийства".
23.50—00.15 НОВОСТИ.

РТР
07.00 ВЕСТИ.
07.30 Доброе утро, Россия!
07.50 Городские новости.
08.15 Подробности.
08.25 Черным по белому.
08.35 Тысяча и один день.
09.30 Семейные новости.
10.20 Дежурная часть.
10.35 "Приключения Папируса", м/с.
11.00 "Мануэла", т/с.
12.00 ВЕСТИ.
12.35 "Санта-Барбара", т/с.
13.30 Что хочет женщина.
14.00 "Планета Земля".
15.00 ВЕСТИ.
15.35 "Черная жемчужина", т/с.
16.25 "Богатые и знаменитые", т/с.
17.25 Башня.
18.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"
18.30 МЕДЭЭЛЕР.
18.40 Плюс—минус.
18.55 Эзир чуртунуң хөөннери.
19.35 ЦЕНТР АЗИИ.
19.55 Коллаж.

РТР
20.00 "История любви", т/с.
21.00 ВЕСТИ.

"ТЫВА"
21.30 Выборы-2000.
21.45 Музыкальные поздравления. Хөгжүмнүг байыр.

РТР
21.55 Дневник Олимпийских игр. Передача из Австралии.
22.50 "Огненная пустыня"
00.00 ВЕСТИ.
00.30 После ВЕСТЕЙ.
00.40 Дежурная часть.
00.50 "Аншлаг".
01.50 — 04.20 Мира Сорвина и Майкл Рисполи в остросюжетном фильме Спайка Ли "Кровавое лето Сэма".

НТВ
07.00 СЕГОДНЯ.
07.40 Карданный вал.
07.50 Большие деньги.
08.00 СЕГОДНЯ.
08.20 Криминал.
08.30 Впрок.
08.40 Большие деньги.
08.55 "Бандитский Петербург", т/с.
10.00 СЕГОДНЯ.
10.25 "Любовь и тайны Сансет Бич", т/с.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.20 "Сентиментальное путешествие на картошку".
14.00 СЕГОДНЯ.
14.25 Растительная жизнь.
15.00 Старый телевизор.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 "Сыновья Грома", т/с.
17.25 Карданный вал.
17.35 Впрок.
17.50 Криминал.
18.05 "Полицейская академия", т/с.
19.05 О, счастливчик!
20.00 СЕГОДНЯ.
20.35 Жан-Поль Бельмондо в криминальном фильме "Труп моего врага".
23.00 СЕГОДНЯ.
23.40 Женский взгляд.
00.15 Сидней-2000.
01.25—02.21 Антропология.

ТВЦ
10.00, 12.15 Настроение.
12.00 СОБЫТИЯ.
13.00 Газетный дождь.
13.10 Салман Радуев в программе "Титаник заговорил-2".
13.50 Петровка, 38.
14.00 "Узы любви", т/с.
15.00 СОБЫТИЯ.
15.15 Телемагазин.
15.45 "Дата".
16.30 "Ласковый толстячок", х/ф.
18.00 СОБЫТИЯ.
18.30 "Инспектор Деррик", т/с.
19.35 Дамские штучки.
19.45 Мульти-пульти.
20.30 Чемпионат России. ЦСКА— "Анжи" (Махачкала). В перерывае — СОБЫТИЯ. Время московское.
00.00 СОБЫТИЯ.
00.55 "Война и мир", х/ф.
02.45 Петровка, 38.
03.15 Времечко.
04.00 СОБЫТИЯ.
04.15 — 06.35 "Миссис Паркер и порочный круг", х/ф.

СУББОТА — СЕНТЯБРЬ 23

ОРТ
08.00 НОВОСТИ.
08.15 Слово пастыря. Митрополит Кирилл.
08.30 На XXVII Олимпийских играх. Передача из Австралии.
10.10 Смак.
10.30 Играй, гармонь любимая!
11.00 С легким паром!
11.35 Утренняя почта.
12.05 "Доброе утро", х/ф.
13.50 Вкусные истории.
14.00 В мире животных.
14.45 Русский музей. "История одного шедевра".
15.00 НОВОСТИ.
15.10 "Горец", т/с.
16.05 Седьмое чувство.
16.55 Дневник XXVII Олимпийских игр.
18.00 НОВОСТИ.
18.15 "Женские истории". Галина Ненашева.
18.45 "Ералаш", к/ж.
19.05 "Три беглеца", х/ф.
21.00 ВРЕМЯ.
21.35 Погода.
21.40 Дневник XXVII Олимпийских игр.
22.10 — 00.10 Дон Джонсон в триллере "Виновен вне всякого сомнения".

РТР
08.30 Диалоги о рыбалке.
09.00 Олимпиада-2000. Легкая атлетика. Прыжки в воду. Гребля. Пляжный волейбол.
11.00 Доброе утро, страна!
11.50 Сто к одному.
12.35 Сам себе режиссер.
13.05 "Друзья-II", т/с.
13.35 Золотой ключ.
13.55 Олимпиада-2000. Теннис. Бокс. Пляжный волейбол. Передача из Австралии.
15.00 ВЕСТИ.
15.20 "Женщина для всех", мелодрама.
16.50 "Том и Джерри", м/с.
17.00 Олимпиада-2000. Волейбол. Легкая атлетика. Штанга. Водное поло.
19.00 Моя семья. "Романы замужних женщин".
20.00 Всероссийская лотерея "ТВ Бинго-шоу".
21.00 ВЕСТИ.
21.20 "Городок". Ретро.
22.00 Джек Николсон и Мишель Пфайффер в остросюжетном фильме "Волк".
00.25 Дневник Олимпийских игр. Передача из Австралии.
01.55 Чемпионат мира по автогонкам в классе "Формула-1". Гран-при США. Квалификация.
03.10—04.05 "Кинескоп" с Петром Щепотинником. Международный кинофестиваль в Венеции.

НТВ
08.00 Мультфильм.
08.20 Профессия—репортер.
08.40 Женский взгляд.
09.15 О, счастливчик!
10.00 СЕГОДНЯ.
10.40 Интересное кино.
11.10 Экстремальные ситуации.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.15 Криминал.
12.45 Растительная жизнь.
13.15 Без рецепта.
13.50 "Это мы не проходили".
15.30 Путешествия натуралиста.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.25 Большие деньги.
16.55 Дог-шоу "Я и моя собака".
17.30 Мультфильм.
17.40 "Она написала убийство", т/с.
18.40 Герой дня без галстука.
19.10 "О, счастливчик!"
20.00 СЕГОДНЯ.
20.30 Глас народа.
21.50 "Охота на Золушку", т/с.
23.00 СЕГОДНЯ.
23.35 Сидней-2000.
00.45—02.37 "Хэллоуин-II".

ТВЦ
12.00 Детский телеканал.
13.15 "Голливудское сафари".
14.05 Мультфильм.
14.30 Городское собрание.
15.00 СОБЫТИЯ.
15.15 Королевские игры.
15.50 "Черная курица, или Подземные жители", х/ф.
17.00 Мультпарад. "Сказка о царе Салтане", м/ф.
18.00 СОБЫТИЯ.
18.15 "Шире круг" в "Парке звезд".
19.10 Погода на неделю.
19.15 Национальный интерес-2000.
19.45 Молчание Сергея Бондарчука.
20.40 "Жюли Леско", т/с.
23.00 "Миссия невыполнима", т/с.
00.00 Постскриптум.
00.45 Российские тайны: расследование ТВЦ.
01.15 "Барханов и его телохранитель", х/ф.
03.30 СОБЫТИЯ.
03.45 Джаз в саду "Эрмитаж".
04.40 — 07.00 "Все об этом", х/ф.

ВОСКРЕСЕНЬЕ — СЕНТЯБРЬ 24

ОРТ
07.00 НОВОСТИ.
07.10 Дневник XXVII Олимпийских игр.
08.00 Служу России!
08.40 Дисней-клуб. "Аладдин".
09.10 Утренняя звезда.
10.00 Дневник XXVII Олимпийских игр.
10.10 Непутевые заметки.
10.30 Пока все дома.
11.10 "Альф", т/с.
11.40 Здоровье.
12.00 "Попрыгунья", х/ф.
13.55 На XXVII Олимпийских играх. Передача из Австралии.
15.00 НОВОСТИ.
15.10 "Горец", т/с.
16.05 Дисней-клуб. "101 далматинец".
16.35 Дисней-клуб. "Новые приключения Винни-Пуха".
17.00 Смехопанорама.
17.35 "Ералаш", к/ж.
17.45 НОВОСТИ.
17.55 На XXVII Олимпийских играх. Прямой эфир из Австралии.
19.10 "Стрелец неприкаянный", приключенческий фильм.
21.00 Авторская программа Сергея Доренко.
21.50 Погода.
21.55 Стивен Сигал в боевике "В осаде: территория тьмы".
23.50—00.35 На XXVII Олимпийских играх. Передача из Австралии.

РТР
08.30 "Дикие лебеди", м/ф.
09.30 Папа, мама, я — спортивная семья.
10.15 Почта РТР.
10.45 Доброе утро, страна!
11.15 "Аншлаг".
12.15 Городок.
12.45 Русское лото.
13.25 Федерация.
14.10 Парламентский час.
15.00 ВЕСТИ.
15.20 Диалоги о животных.
16.20 "Планета Земля".
17.15 К 80-летию Сергея Бондарчука. "Сережа", х/ф.
18.45 Сам себе режиссер.
19.15 "Маросейка, 12", т/с.
21.00 Зеркало.
22.00 "Китайский сервиз", муз. комедия.
23.55 "Рукопись". Политическая драма (Россия—Франция).
00.55 Дневник Олимпийских игр. Передача из Австралии.
02.55—05.00 Чемпионат мира по автогонкам в классе "Формула-1". Гран-при США.

НТВ
08.00 "Охота на Золушку", т/с.
09.00 Мультфильм.
09.15 О, счастливчик!
10.00 СЕГОДНЯ.
10.40 Рублевая зона.
11.10 Полундра.
11.40 Свидетель века.
12.00 СЕГОДНЯ.
12.20 Служба спасения.
12.50 "Неоконченная повесть".
14.40 Профессия—репортер.
14.55 В нашу гавань заходили корабли.
16.00 СЕГОДНЯ.
16.30 Большие родители.
17.00 "Шпионские игры".
17.50 "Она написала убийство", т/с.
19.00 ИТОГИ.
20.00 Куклы.
20.15 "Охота на Золушку", т/с.
21.25 ИТОГО с Виктором Шендеровичем.
21.45 Что? Где? Когда?
23.10 Сидней-2000.
00.20 — 01.24 "Неприкасаемые", т/с.

ТВЦ
12.00 Детский телеканал.
13.15 "Голливудское сафари".
14.15 Московская неделя.
15.00 СОБЫТИЯ.
15.15 Полевая почта.
15.45 Мультпарад.
16.25 В гости—с улыбкой.
16.55 21 кабинет.
17.25 Приглашает Борис Нотин.
18.00 СОБЫТИЯ.
18.15 "Принцесса Диана", д/ф.
19.05 Погода на неделю.
19.10 Юрий Кукин в программе "Полет над "Гнездом глухаря".
19.40 Мультфильм.
20.30 "Комиссар Наварро", т/с.
22.05 Главная дата.
23.00 "Миссия невыполнима", т/с.
00.00 СОБЫТИЯ.
00.25 Спортивный экспресс.
01.00 Момент истины.
01.40 "Власть огня", х/ф.
03.40 Мода non-stop.
04.10 Деликатесы.
04.40 Интернет-кафе.
05.10—06.45 "Бандиты чести, или Вендетта", х/ф.

ШЫН
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.
ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш "Шын" солун редакциязының коллективи.
Кол редактор Светлана МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ:
Чимисмаа Монгуш, Алдын-кыс Монгуш, Урана Базыр-оол, Сергей Хертек, Таан-оол Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91; секретариат—3-34-98. Солун келбейн барганда дараазында телефоннарже долгаар: 3-14-94.

КИЛДИСТЕР:
Ниитилел-политиктиг килдис—3-39-15
Компьютер орээли—3-36-82;
Бухгалтерия—3-41-16;
Солун неделяда үш катап үнер
Хемчээли 2 парламал ама
Тиражы 4235.
Чагыг 101.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 КБ "Тувакредит", ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.
Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазыбиле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген. Бүрүткеттирген дугаары—Т 00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркомитединиң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1). График езугаар ат салган шагы 23 шак. Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.